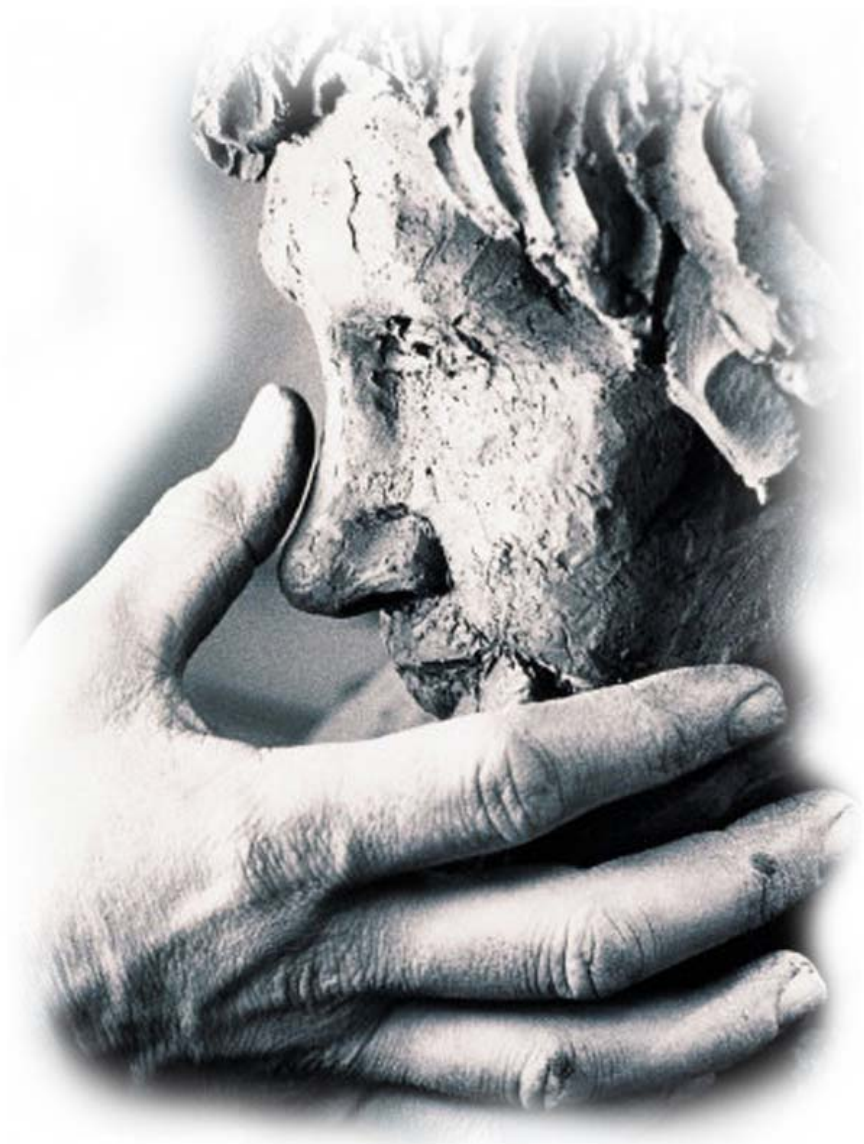

HET KUNSTZINNIGE PROCES

**Een onderzoek naar hoe een focus op het kunstzinnige proces
te gebruiken is als methode in de beeldende therapie**

Mandy L. Jones
Utrecht 2010

HU CTBD4
Studentnr. 1522998

"Art and creativity are the soul's medicines – what the soul uses to minister to itself, cure its maladies, and restore its vitality."
Shaun McNiff 2004

"Omdat de vormgeving in de kunsten overeenkomt met de vormgeving in het kernzelf ben je als je in de kunst bent in de ervaring zelf."
Smeijsters 2006

"It has been found that when the individual is 'open' to all of his experience, then his behaviour will be creative, and his creativity may be trusted to be essentially constructive."
Carl Rogers

"De kracht van de creatieve therapie schuilt in het productief maken van het creatieve vermogen van het individu om het van elkaar gescheidene – wat eigenlijk één is – weer te herenigen: op weg naar heelheid."
Klaus Boegel

"Alleen wanneer ik ruimte schep voor de stem van het kind in mij, voel ik me "echt" en creatief. Ik geef het kind wat het vroeger nooit heeft gehad; de begeleiding van een volwassene die zijn stem serieus neemt in plaats van het te overheersen met gemeenplaatsen en zijn creativiteit te vernietigen."
Alice Miller

"Kunst ist ja therapie"
Joseph Beuys

"Art and creativity are the soul's medicines – what the soul uses to minister to itself, cure its maladies, and restore its vitality."
Shaun McNiff 2004

"Omdat de vormgeving in de kunsten overeenkomt met de vormgeving in het kernzelf ben je als je in de kunst bent in de ervaring zelf."
Smeijsters 2006

"It has been found that when the individual is 'open' to all of his experience, then his behaviour will be creative, and his creativity may be trusted to be essentially constructive."
Carl Rogers

"De kracht van de creatieve therapie schuilt in het productief maken van het creatieve vermogen van het individu om het van elkaar gescheidene – wat eigenlijk één is – weer te herenigen: op weg naar heelheid."
Klaus Boegel

"Alleen wanneer ik ruimte schep voor de stem van het kind in mij, voel ik me "echt" en creatief. Ik geef het kind wat het vroeger nooit heeft gehad; de begeleiding van een volwassene die zijn stem serieus neemt in plaats van het te overheersen met gemeenplaatsen en zijn creativiteit te vernietigen."
Alice Miller

"Kunst ist ja therapie"
Joseph Beuys

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	2
INLEIDING	3
HOOFDSTUK 1: METHODE	5
– Onderzoeksmethode en dataverzameling	5
HOOFDSTUK 2: LITERATUURSTUDIE	8
– Eerder onderzoek naar kunst en therapie	8
– Over kunstzinnig werken in de literatuur	8
HOOFDSTUK 3: PRAKTIJKONDERZOEK	13
– Resultaten/verworven inzichten interviews	13
HOOFDSTUK 4: SAMENVATTING EN CONCLUSIES	16
– Hoofdvraag	16
– Deelvragen	16
– Conclusies	18
TENSLLOTTE AANBEVELINGEN	19
BRONVERMELDING	20
BEGRIPPENLIJST	21
KORTE SAMENVATTING PRAKTIJKONDERZOEK	23
 BIJLAGE 01: transcripties van de interviews	
BIJLAGE02: samenvatting en eigen aantekeningen literatuur	

VOORWOORD

Creatief werken met het beeldende medium is altijd een passie van mij geweest. Het is een expressievorm die hielp mij te verbinden met anderen en met mijzelf. Als kind zat ik aan tafel met mijn zus te schilderen, te tekenen en te experimenteren met technieken en thema's. Ook later op school was het beeldende medium belangrijk als bron van eigenwaarde en mijn contact met (school)vrienden werd versterkt door het samen tekenen van en lachen over striptekeningen van lastige situaties of van gedeelde normen en waarden. Ik beoefen zelf de schilderkunst meer dan 20 jaar en in het volgen van de rode draad van mijn eigen kunstzinnige proces ben ik vele van mijn eigen patronen en thema's tegengekomen, heb deze leren (her)kennen en heb sommige kunnen verwerken in een ware ontmoeting met mijzelf. Mijn eigen ervaring als schilderes heeft invloed op hoe ik als beeldende therapeut werk met cliënten.

In de creatieve therapie richt een beeldende therapeut zich voornamelijk op laagdrempelig creatieve expressie van cliënten als communicatiemiddel – aanleiding om een innerlijk gevoel of ervaring te verbaliseren - of uitlaatklep in het onderzoeken van thema's en gevoelens. De esthetische waarde van werkstukken is van secundair of geen belang. In de loop van mijn studie en in mijn verkenning van het creatieve therapeutische vak ben ik, in de literatuur en in de praktijk, diverse deskundigen tegengekomen die gebruik maken van de *kracht* en de *genezing* van het *kunstzinnige proces* (tegenover een therapeutisch proces) in de beeldende therapie.

Zij hebben mij gesterkt in mijn verlangen om als beeldend therapeut uit te gaan van het kunstzinnige proces van mensen die zich aan mij toe vertrouwen. Deze studie is een zoektocht in de literatuur en in de praktijk. Ik hoop daarmee een aanzet te kunnen geven aan een eigen benadering van de beeldende therapie.

Er zijn veel voorbeelden te vinden in de psychiatrie en geestelijk gehandicaptenzorg waar het maken, tentoonstellen en soms verkopen van kunst op een niet therapeutisch manier wordt gebruikt ten gunste van cliënten: bijvoorbeeld het maken en tentoonstellen van kunst is vaak onderdeel van een re-integratieproces of nuttige dagbesteding. Hoewel er geen sprake is van therapie zien de kunstenaars vaak wel een deel van hun eigen persoonlijke proces in de kunstwerken. In mijn eigen benadering van de beeldende theorie wil ik me graag focussen op dit persoonlijke proces.

Ik wil mijn consulent Han Kurstjens graag bedanken voor zijn begeleiding en voor het feit dat ik mensen uit zijn netwerk mocht benaderen.

Ik wil graag de vier deskundigen bedanken voor de waardevolle bijdrage die ze leverden aan mijn onderzoek door deel te nemen aan de interviews. Deze interviews vormden de basis van mijn praktijkonderzoek.

Mijn oprechte dank gaat uit naar:

Klaus Boegel, Tess de Haan, Christina Millet en Conny Buurman.

Ik heb veel van jullie geleerd.

INLEIDING

Vanuit mijn eigen kunstzinnige proces in het beeldende medium heb ik zelf therapeutische ervaringen beleefd die ik als zeer inzichtgevend en helend heb ervaren. Mijn ervaring heeft mijn eigen therapeutische stijl beïnvloed: ik werk met cliënten meer *vanuit* en *in* het medium i.p.v. vanuit de hulpvraag of problematiek, en mijn neiging is om cliënten meer medium verdieping (kennis en vaardigheden in het medium) te bieden ter ondersteuning van hun *kunstzinnige* proces.

Door in gesprek te komen met andere beeldende therapeuten die zelf tevens beeldende kunstenaars zijn heb ik vernomen dat deze manier van werken vaker wordt ingezet en veel te bieden heeft. Ik zat zelf met veel vragen over deze manier van werken en in welke mate en vorm het een plaats heeft in de moderne beeldende therapie.

In Nederland speelden kunstenaars lange tijd een betekenisvolle rol in de psychiatrie en dit heeft geleid tot de 'kunstanaloge methode'. Hier is echter nauwelijks een publicatie over te vinden in het Nederlandse taalgebied. (Schweizer 2009). De kunstanaloge benadering is een samenhangend kader, ontwikkeld door therapeuten die zelf kunstenaars waren om specifiek *beeldend* te verwoorden en waarvan de kern is: het zoeken naar een *eigen* inspiratiekader, *eigen* stijl en vormgevingsproces. (Schweizer 2009).

Door middel van dit kleine bescheiden onderzoek hoop ik een bijdrage te leveren aan het belichten van een interessante discussie rondom het scheppen van ruimte voor het maken van kunst in de moderne beeldende therapie.

Dit leeronderzoek is bedoeld om meer inzicht te krijgen in een mogelijke werkwijze in het gebruik van een *kunstzinnig* proces tegenover een *therapeutisch* proces bij het werken met cliënten in de beeldende therapie. Daarnaast biedt dit onderzoek een aanvulling op en/of verdieping van de bevindingen van een onderzoek uit 2003: of kunstenaars bij het maken van beeldende kunst therapeutische ervaringen hebben. De verdieping richt zich op de conclusie uit het onderzoek dat *het maken van kunst een bepaalde therapeutische waarde heeft*. Mijn eigen vragen sluiten hierop aan: *op welke manier is een focus op een kunstzinnig proces te gebruiken als methode in de beeldende therapie?*

Als voorbereiding op mijn onderzoek heb ik enkele beeldende therapeuten vragen gesteld over hun mening betreffende het maken van kunst met cliënten in de beeldende therapie en of ze eventueel geïnteresseerd zouden zijn om meer te weten te komen over dit onderwerp. De reacties waren enthousiast en geïnteresseerd. Daarnaast heb ik de literatuur, de scriptie databanken, de databanken van LUCAS en het internet geraadpleegd om bestaande artikelen en andere vormen van informatie te vinden over dit onderwerp. Ik heb (tot heden) geen andere onderzoeken gevonden over het toepassen van het maken van kunst in de beeldende therapie volgens een kunstzinnig proces. Wel heb ik een aantal boeken gevonden van diverse buitenlandse auteurs van de afgelopen 20 jaar, die suggereren dat er nog veel over te zeggen valt in positieve zin. Het lijkt zelfs een trend te zijn om over de *helende krachten van de kunst* (McNiff 2003) te spreken.

Mijn onderzoek is in eerste instantie gericht op het geven van meer inzicht in een bestaande maar nauwelijks beschreven werkwijze.

Vervolgens wilde ik in het kader van de professionalisering van het vak creatieve therapie, en ten gunste van de hbo bachelor opleiding creatieve therapie – waar nu meer aandacht lijkt te worden besteed aan vakken zoals beleid, onderzoek en ondernemerschap – onderzoeken welke plek 'de kunst' op dit moment heeft in de beeldende therapie volgens enkele deskundigen (vanuit de praktijk van de kunst en de beeldende therapie). Hiervoor heb ik 4 beeldende therapeuten tevens kunstenaars geïnterviewd door middel van het stellen van socratische vragen in de vorm van halfgestructureerd diepte interviews. Ik heb

ervoor gekozen om een klein aantal ervaren deskundigen te interviewen met oog op *kwaliteit* en niet op kwantiteit gezien de bescheiden omvang van mijn onderzoek. Mijn doelstelling was om in een klein verdiepingsonderzoek meer te weten te komen over de meningen en/of ervaringen van een aantal deskundigen (beeldende therapeuten / kunstenaars) over het gebruik van het maken van kunst als *werkwijze* in de beeldende therapie, en om mijn bevindingen te koppelen aan mijn ontdekkingen uit de literatuur.

Het onderwerp van dit praktijkonderzoek is de bruikbaarheid van een kunstzinnig proces in de beeldende therapie, met als hoofdvraag:

- Op welke manier is een focus op een kunstzinnig proces te gebruiken als methode in de beeldende therapie?

De deelvragen waar ik daarnaast ook naar wil kijken zijn:

- Wat zijn de persoonlijke opvattingen over *kunst* en *kunstenaarschap*?
- Welke rol speelt affiniteit, techniek of ambacht in het maken van kunst?
- Wat is de essentie van het maken van kunst voor cliënten?
- Welke cliënten zullen er baat bij hebben?
- Welke doelen passen bij deze manier van werken en welke resultaten kunnen worden verwacht?
- Moet kunst van cliënten worden vertoond?
- Welke werkwijze en/of therapeutische houding is nodig om cliënten tot een eigen kunstzinnige proces te laten komen?

De hoofdvraag en deelvragen worden beantwoord met behulp van informatie uit een literatuuronderzoek en uit een praktijkonderzoek bestaande uit een aantal interviews.

In hoofdstuk 1 licht ik de onderzoeksmethode en de manier van dataverzameling nader toe.

Hoofdstuk 2 bevat de resultaten van het literatuuronderzoek. Hier beantwoord ik de vragen vanuit de literatuur en eerder onderzoek. Bij het bestuderen van de literatuur wilde ik helemaal tot de bodem gaan maar gezien de omvang van mijn onderzoek heb ik me moeten beperken tot publicaties van de laatste twintig jaar.

In Hoofdstuk 3 ga ik in op de uitkomst van het praktijkonderzoek door de data verworven in de interviews met deskundigen te analyseren en samen te vatten.

Hoofdstuk 4 bevat de samenvatting en conclusies die voortgekomen zijn uit het literatuuronderzoek en het praktijkonderzoek.

Tenslotte volgt een lijst met aanbevelingen waaronder mijn idee voor een aansluitend praktijkproduct.

HOOFDSTUK 1: METHODE

Onderzoeksmethode en dataverzameling

Methode

Het type onderzoek dat door mij werd verricht is zowel *inventariserend* als *ontwikkelend* (Migchelbrink 2001; Smeijsters 2005). Geïnventariseerd werd hoe ervaren beeldende therapeuten denken over het kunstzinnige proces in de beeldende therapie. Door deze opvattingen te analyseren, vergelijken en te integreren probeer ik een licht te werpen op een amper beschreven en/of onderzochte methodiek waarin een kunstzinnig proces centraal staat. Ik ga deskundigen ondervragen die in positieve zin ervaring hebben in het werken met een kunstzinnig proces in de praktijk.

De onderzoeksmethode is *kwalitatief*, met gebruik van technieken voor dataverzameling ontleend aan een *evaluatiestudie* (Smeijsters 2005) en aan *Naturalistic constructivistic inquiry* (Smeijsters 2005): triangulatie (literatuurstudie, interviews met deskundigen en mijn eigen visie); technieken voor dataverwerking ontleend aan de *Delphi-techniek* (Migchelbrink 2009) en tenslotte werden technieken voor dataverwerking ontleend aan de *grounded theory* (Smeijsters 2005) namelijk het houden van interviews.

Dataverzameling

De dataverzameling bestaat uit twee delen waarin geïnventariseerd zal worden:

DEEL 1: Literatuuronderzoek

Ik heb literatuur geselecteerd op basis van de aanwezigheid van een positieve mening over het genezende van kunst en/of een kunstzinnig of creatief proces. Mijn voorkeur ging uit naar het bevestigen van mijn eigen overtuiging dat creatieve expressie een bijzondere werking heeft. Het literatuuronderzoek diende tevens om de noodzakelijke informatie te verzamelen over hoe er wordt gewerkt met kunst in de praktijk van de creatieve therapie. Hiermee kon ik mijn hoofdvraag en deelvragen beantwoorden. Ik ben ook enkele kritische geluiden tegengekomen en deze heb ik verwerkt in de resultaten, samenvatting en conclusies. Het literatuuronderzoek zou dienen als afbakening voor de interviews.

DEEL 2: Praktijkonderzoek

De respondenten zijn geselecteerd op basis van het aangeven of vertonen van een sterke band met de kunsten die ieder heeft op persoonlijk en professioneel vlak. Een andere afbakening is dat de deelnemers kennis hebben van de creatieve therapie en deze als beroep uitoefenen of hebben uitgeoefend. De eerst paar vragen op de vragenlijst waren bedoeld om de persoonlijke en professionele deskundigheid te toetsen.

Interviews met deskundigen:

Voor de dataverzameling is er gebruik gemaakt van de Delphi-techniek (Migchelbrink 2009). Deze methode verzamelt en bewerkt in verschillende ronden de kennis en de opvattingen van deskundigen. Bij het toepassen van de methode heb ik de volgende stappen gezet:

- Om te toetsen of mijn onderzoek van belang zou zijn voor de beroepspraktijk heb ik een verkennende ronde *vrije* interviews (Merters 2006) afgelegd met 3 deskundigen uit het veld van de creatieve therapie. Ik heb vervolgens deze en nog één andere deskundige uitgenodigd om deel te nemen aan mijn onderzoek op basis van de door hen uitgesproken meningen in de positieve zin over de waarde van een kunstzinnig proces en/of ambachtelijk werken in de creatieve therapie naast persoonlijke en/of professionele ervaring in de kunst. Twee respondenten komen voort uit mijn

praktijkverleden. Twee respondenten komen uit het persoonlijke netwerk van mijn consulent Han Kurstjens.

- Ik heb de respondenten gemaild en uitgenodigd om mee te doen aan mijn onderzoek. Alle respondenten hebben enthousiast gereageerd en wilden graag een bijdrage leveren.
- Ik heb afspraken gemaakt, interviews afgenomen en door middel van aantekeningen en audio opnames vastgelegd. Bij één van de interviews werkte de audioapparatuur niet en heeft de deskundige mijn interviewverslag (gemaakt aan de hand van mijn aantekeningen) volledig aangevuld en kloppend gemaakt.
- Ik heb gebruik gemaakt van *halfgestructureerde open-interviews* (Mertens 2006; Migchelbrink 2009) met behulp van een lijst met open vragen. De interviews vonden plaats bij de deskundige thuis of op de eigen werkplek ter bevordering van een informeel gesprek. Als onderzoeker heb ik me open en nieuwsgierig opgesteld en heb kritische vragen gesteld. Ik heb als basis voor het gesprek een lijst van open vragen gebruikt en heb ruimte gemaakt voor aanvullende vragen en/of om nadere uitleg te geven door middel van voorbeelden uit de praktijk.

Deskundigen:

Hieronder zijn de professionele geloofsbrieven van de respondenten kort omschreven en anoniem gemaakt:

1. Beeldend therapeut, docent beeldende vorming en Intern Cultuur Coördinator. Twintig jaar werkzaam op een Cluster 4 school, beeldend kunstenaar en verzamelaar/verkoper van kunstwerken en antiek.
2. Creatieve Therapeut Beeldend, Vijftien jaar werkzaam binnen een centrum voor dagbehandeling van persoonlijkheidsstoornissen voor jong volwassenen. Tevens een aantal jaren conservatorium gestudeerd, beroeps – verhalen verteller, en beeldend kunstenaar.
3. Creatieve therapeut beeldend bij een centrum voor kortdurende psychiatrische behandeling voor volwassenen; begeleider bij een verzorgingshuis met de bijzondere doelgroep van kunstenaars en (aan kunst gerelateerde-) wetenschappers, eigen praktijk beeldende therapie, en beeldende kunstenaar.
4. Beeldend kunstenaar, creatief therapeut en ex-docent creatieve therapie Hogeschool Utrecht, eigen praktijk genezing door kunst.

Open vragenlijst

Na elke interview werden de vragen geëvalueerd en aangepast om te zorgen dat de juiste informatie werd verkregen, hieronder volgt een samenvatting van de besproken onderwerpen. Voor de precieze vragen per interview zie *Bijlage 01: interviews*:

- Wie bent u, wat heeft u gedaan en wat doet u nu met betrekking tot de kunst en/of de beeldende therapie?
- Wat kwam als eerste in uw geval: de kunstenaar of de therapeut? Hoe ontstond de verbinding tussen de ene naar de andere?
- Wat heeft kunstzinnig werken voor u persoonlijk betekend in uw eigen ontwikkeling?
- Wat betekent het begrip 'kunst' voor u: wat maakt een werkstuk kunst en wanneer is iemand een kunstenaar?
- Wat zijn volgens u de *doelen* van het maken van kunst?
- Vertel iets over uw mening met betrekking tot het vertonen van kunst?
- Hoe belangrijk vindt u *ambacht* in het maken van kunst?
- Wat is uw mening over *kunst* die voortkomt uit therapie?
- Werkt u (wel eens) volgens een kunstzinnig proces met cliënten in de beeldende therapie? Zo ja:
 - Wat is uw werkwijze in het werken aan kunst met cliënten?
 - Wat zijn de therapiedoelen?

- Over hoeveel affiniteit moet iemand over beschikken?
 - Welke doelgroep/type cliënten heeft er baat bij? En welke absoluut niet?
 - Onder welke basistheorie van de creatieve therapie valt uw werkwijze?
 - Wat is het te verwachten resultaat voor cliënten van deze manier van werken?
- Wat is de essentie van de kracht/functie van deze manier van werken volgens u?

HOOFDSTUK 2: LITERATUURSTUDIE

In deze literatuurstudie had ik graag tot de bodem willen gaan in het verkennen van dit onderwerp, maar het was helaas in het kader van deze afstudeerscriptie niet mogelijk. Ik heb me beperkt tot het beantwoorden van mijn vragen en heb daardoor slechts een tipje van de sluier van dit bijzondere onderwerp opgelicht. Het is mijn hoop dat het zal worden voortgezet door anderen.

Eerder onderzoek naar kunst en therapie

In een onderzoek van studenten van de voltijd creatieve therapie opleiding van de Hogeschool Utrecht in 2003: Kunst en therapie: een onderzoek onder kunstenaars, werd door middel van een enquête onderzocht of beeldende kunstenaars een therapeutisch effect ervaren bij het uitoefenen van hun kunst. Wat naar voren kwam was dat de meeste geïnterviewde kunstenaars het beeldend werken in *vrij hoge mate* als therapeutisch *ervaarden* en bijna alle deelnemende kunstenaars *geloofden* dat het beeldend vormgeven *therapeutisch kan werken*. De helft van de kunstenaars vermeldde dat zij *vaak of regelmatig* een therapeutische ervaring hebben gehad, terwijl de andere helft vermeldde *soms of nooit* en dergelijke ervaring te hebben gehad. De onderzoekers veronderstelden dat de hoeveelheid 'soms' en 'nooit' misschien te verwijten was aan de weerzin van vooral de mannelijke kunstenaars betreffend de term 'therapeutische ervaringen'. Het overgrote deel van de beeldende kunstenaars vonden dat het beeldend vormgeven heeft geleid tot een verhoging van hun levenskwaliteit en het zich gelukkiger voelen.

Samenvattend, blijkt uit dit onderzoek dat de meeste geïnterviewde kunstenaars vanwege hen eigen ervaringen *van mening zijn dat het maken van kunst een therapeutische werking heeft*.

In het genoemde onderzoek van 2003 wordt geconstateerd dat er sprake is van overlappingen tussen de beroepen van kunstenaar en creatief therapeut. Ze noemen het voorbeeld van kunstenaars uit de Cobrabeweging die het scheppingsproces belangrijker vinden dan het product, en daarnaast bijvoorbeeld het feit dat aan het werk van cliënten in psychiatrische instellingen artistieke (esthetische) waarde toegekend wordt. De link wordt gelegd tussen deze kunstzinnig manier van werken en de *kunstanaloge stroming* (een basistheorie van de creatieve therapie) waarbij het uitgangspunt *de ervaring in het scheppingsproces* is.

Over kunstzinnig werken in de literatuur

Ik heb zoals gezegd literatuur geselecteerd op basis van de aanwezigheid van een positieve mening over het genezende van kunst en/of een kunstzinnig of creatief proces. Hierna volgt een samenvatting van een aantal bevestigende begrippen en/of citaten van divers Nederlandse en buitenlandse schrijvers afgerond met de mening van een publicatie met een kritische toon.

Volgens Helen B. Landgaarten kan de kunst dienen als een vorm van zelfherkenning en communicatiemiddel, als *transitional object*, als voertuig om te kunnen sublimeren, als een manier om stress te verwerken en/of beperken, als middel om nieuwe energie op te doen en om boven de dagelijkse sleur uit te komen en nog veel meer.

Er zijn diverse meningen over de essentie van kunst en het effect op de mens. Mihaly Csikszentmihalyi heeft het concept van *Flow* omschreven en onderzocht. Flow is volgens

hem het proces van de totale betrokkenheid bij het leven met alle positieve aspecten van de menselijke ervaring: creativiteit en genot. Het is een stemmingstoestand die zich voordoet wanneer de uitdaging precies in evenwicht is met het vermogen tot handelen en met de aanwezige vaardigheid op dit gebied om de uitdaging te realiseren en komt vaak voor tijdens het uitoefenen van bijvoorbeeld sport, kunst, muziek, maar kan in alles voorkomen. Stress, frustratie en angst daarentegen, doen zich voor wanneer de uitdaging als te groot wordt aanvoeld en verveling wanneer er een tekort aan uitdaging is. Joseph Beuys heeft blijk gegeven van een dergelijke opvatting van het creatieve proces met zijn uitspraak: *"Art alone makes life possible"* en *"Man is only truly alive when he realizes he is a creative, artistic being. Even the act of peeling a potato can be a work of art if it is a conscious act."* (interview with Willoughby Sharp, 1969; as quoted in *Energy Plan for the Western man - Joseph Beuys in America* compiled by Carin Kuoni, Four Walls Eight Windows, New York, 1993, p. 87). Csikszentmihalyi heeft ook onderzoek gedaan naar de *creatieve persoonlijkheid*. Hij heeft 10 paren tegenstrijdige karaktertrekken opgesteld waarvan hij beweert dat ze het meest kenmerkend zijn voor creatieve mensen en stelt dat een 'creatief' mens iemand is die kan functioneren aan beide tegengestelde polen waardoor nieuwe ideeën kunnen worden herkend.

Edith Kramer, een pionier van 'art therapy', schrijft over kunst en het kunstzinnig proces: *"Since Palaeolithic times, humans have created configurations which serve as equivalents for life processes. We call those configurations works of art. The process by which this happens is as mysterious as all basic processes of life."* (Kramer 2000) Kramer zegt verder iets over wat een werkstuk tot kunst maakt in de volgende tekst over het beschouwen van kunst en het effect op de kijker, dat hij boven het dagelijkse en primitieve van een oorspronkelijk asociale impuls verheven wordt om iets hogers te mogen ervaren: *"The audience shares the artist's inner experiences on several levels, so that the audience experiences at once something of the primitive asocial impulse which the artist had to master, and the triumph of the successful transformation of the raw material into a work of art."* (Kramer 2000) Kramer stelt dat in het leren om kunst te maken, men vooral bezig is met het *product* en in de creatieve therapie met het *proces*, welke een tweeslachtigheid suggereert. In het maken van kunst zijn volgens haar product en proces één. In haar antwoord op de vraag waarom de nadruk dan vaak ligt op het *proces* en dat een product ondergeschikt wordt gemaakt, dat men bang is dat er door het correct gebruik te maken van de theorie en ambacht van de kunst, men alleen de *illusie* zal creëren zonder inhoud. Dit suggereert dat ook al is er sprake van techniek en/of ambacht dat er meer nodig is om tot een kunstwerk te komen. Bij de vraag of iedereen kunst kan maken, dringt Kramer door tot de kern van de persoon achter de kunst, niet door een persoonlijkheid te omschrijven maar een persoon *die de vaardigheid heeft ontwikkeld om conflicten tussen zijn driften en zijn superego, tussen de werkelijkheid en fantasie op te lossen door kunst te maken.* (Kramer 2000)

Johannes Herbert Plokker heeft in het begin van de twintigste eeuw als eerste in Nederland ateliers voor creatieve therapie ingericht: Hulp en Heil (Fiselier 1996). De *werkwijze* in de ateliers werd bepaald door de werkzame kunstenaars en nadruk werd niet gelegd op het scholen van patiënten in de kunst maar juist op het hebben van plezier en het ontwikkelen van de eigen vermogens door *het verruimen van hun expressieve mogelijkheid*. Volgens Plokker kun je de *maaksels* van schizofrenen niet tot kunst rekenen omdat deze mensen niet *vrij* zijn om te *kiezen* wat zij maken, het is meer een dwang om expressie te geven aan een innerlijke staat door creatieve middelen. Dit suggereert dat de *vrijheid* om te *kiezen* hoort bij het maken van kunst en dit zou bepaalde doelgroepen kunnen uitsluiten.

Arthur Robbins maakt duidelijk dat kunst genezende eigenschappen heeft wanneer hij schrijft: *"Many artists find that their art becomes a way of maintaining themselves, of healing*

their inner souls as well as those of humanity.” (Robbins 2000) Robbins’ definitie van kunst is dat een product moet raken door de voelbaar oorspronkelijkheid van expressie en ook Robbins (Csikszentmihalyi) vind de integratie van *dualiteit* een belangrijk aspect aan het maken van kunst. Misschien is het verschil tussen het maken van kunst en een kunstzinnig proces in de therapie, dat een cliënt de hulp nodig heeft van een therapeut om zijn creatieve communicatie te vertalen en te benutten. Robbins suggereert dat de aangewezen weg van het kunstzinnig werken met cliënten is om de kunstenaar in een cliënt te laten ontmoeten met de kunstenaar in de therapeut.

Scoble en Lapoujade zien daarin tegen gevaar in een dergelijke ontmoeting en waarschuwen als volgt: *“In presenting himself/herself to patients as an artist, the therapist creates a sort of aesthetic ideal. Although this might provide the therapist with pleasure and comfort, it puts him/her in the role of master (artistic mentor) rather than therapist.” (Scoble/Lapoujade 2009)*

In het handboek beeldende therapie (Schweizer 2009) wordt de kunstanaloge benadering omschreven als een *samenhangend kader ontwikkeld door therapeuten die zelf kunstenaars waren, specifiek om het beeldende te verwoorden*. De kern van deze benadering is de positie van de cliënt als persoon en als *kunstenaar* van zijn eigen werk en van zijn eigen leven. Het kan misschien worden geconcludeerd dat een werkwijze waar een therapeut bijvoorbeeld materialen en techniek aanreikt de eigenheid van het proces van een cliënt zou verstoren, zodat een werkelijk kunstzinnig proces niet op gang zou komen. Op de vraag van wel of niet aanreiken van techniek of ambacht heeft Schweizer het volgende te zeggen:

“In de praktijk blijkt dat het werken met beeldende materialen veel cliënten het gevoel geeft ‘kunst’ te maken. Het werken aan persoonlijk authentiek beeldend werk brengt met zich mee dat er nieuwe vormen gemaakt worden. Dit op zich levert plezier op (Csikszentmihalyi 1996). Op een creatieve manier wordt er iets eigens gemaakt. De bron voor dit creëren zijn de eigen levenservaringen, de behoefte om oude situatie te willen vernieuwen.” (Schweizer 2009)

In een artikel voor The American Journal of Art Therapy (2001) schrijft Elinor Ulman: *“some art therapist put the emphasis on art and some on therapy. The art people tend to exclude procedures where completion of the creative process is not a central goal; the therapy people often explain that preoccupation with artistic goals must be minimised in favour of a specialised form of psychotherapy.” (Ulman 2001)* In haar artikel geeft zij blijk van haar mening dat een creatieve therapeut naast een goede kennis van beeldende materialen vooral kennis en inzicht moet hebben van het creatieve proces zelf om te voorkomen dat hij juist een cliënt belemmert in het vinden van een eigen expressiviteit en vorm. Ulman vertelt over een aspect van de werkwijze van Margaret Naumburg (een oprichter van Art Therapy in USA) waar zij uitlegt dat Naumburg alleen zou toegeven aan de eis van een cliënt om techniek en/of materialen aan te reiken. Zij vond dat het anders ten koste van de voortzetting van de therapie ging. Naumburg had veel expertise en ervaring met het behandelen van geblokkeerde kunstenaars. In een poging om kunstzinnige activiteit te definiëren schreef Ulman dat de kracht van kunst voort komt uit de persoonlijkheid; het is een manier om de chaos van binnen en buiten te ordenen; een manier om het zelf en de wereld te ontdekken en een verbinding daartussen te leggen door het maken van iets nieuws.

Henk Smeijsters (De kunsten van het leven 2008) omschrijft een houding die ook de Cobra schilders bezaten, waarbij het beeldende medium iemand leidt om te creëren en niet andersom, waardoor los kan worden gelaten wat er straks uitkomt. Volgens Smeijsters zit de kracht van de kunst in de non-verbale ervaring in het hier en nu en het laat iemand toegang krijgen tot kennis over het zelf dat anders niet beschikbaar zou zijn. Hij schrijft dat kunstzinnige expressie een direct uitdrukking is van het *kernzelf* en vitality effects:

"De kunsten kunnen ervaringen vasthouden op het moment dat zij optreden. Omdat de vormgeving in de kunsten overeenkomt met de vormgeving in het kernzelf ben je als je in de kunst bent in de ervaring zelf." En: "De kunsten leveren volstrekt andere vormen van kennis dan die waaraan wij gewoonlijk denken als we het over kennis hebben." (Smeijsters 2008)

Smeijsters schrijft over het *waarnemen* van kunst dat de betekenis van kunstwerken zit in hun *vormgeving* en niet in iets daarbuiten, zoals een uitleg over het tot stand komen ervan. Smeijsters is van mening dat kunstenaars gebruik maken van de kennis van het kernzelf en daarom is de ervaring van de kunstenaar waar te nemen door het kernzelf van een beschouwer via de vormgeving. *"Juist omdat het vormen van het kernzelf zijn die we intuïtief herkennen, maken kunstwerken een enorme indruk op ons. Ze brengen ons eigen kernzelf in beweging en stellen ons in staat het levensproces zelf te beleven." (Smeijsters 2008)*

Smeijsters vergelijkt de mens met een kunstwerk en zegt dat de eigenheid (esthetica) van ieder mens zichtbaar wordt in zijn of haar gedrag, dat het erom gaat dat een mens zichzelf en zijn omgeving als kunstwerk vormgeeft. Daarbij is authenticiteit belangrijk en daar is sprake van als een mens zelf zijn proces vormgeeft vanuit het *kernzelf* in het hier en nu. Hij schrijft bij wijze van uitleg over het maken van kunst (voor mijn doeleinden in de therapie): *"Van kunstzinnig werken is sprake als mensen met hun kernzelf aanwezig mogen zijn en elkaar in het kernzelf mogen ontmoeten." (Smeijsters 2008)*

Shaun McNiff (2004) schrijft dat *kunst* een onbewuste religie is en hij stelt dat kunst de partner is van de wetenschap in het onderzoek naar het bestaan. McNiff refereert naar een *revolutie* waarin *gewone* mensen steeds meer besef hebben van de *helende kracht* van de kunsten. Hij vergelijkt deze ontwikkeling en de manier waarop het creatieve proces als genezende medium vandaag wordt toegepast, met hoe kunstenaars oorspronkelijk werkten met psychiatrische patiënten in de jaren na de oorlog. McNiff vindt dat het kernproces van het genezende van de kunsten meer is dan therapie, en dat dit alles te maken heeft met het vrij maken en ontwikkelen van de creatieve geest. Ook McNiff vindt dat het ware begrijpen / ervaren van kunstwerken gebeurt op non-verbaal niveau en dat uitleg en interpretatie daarvan nuttig kan zijn maar van secundair belang is. Met zijn uitspraak: *"We look at the pictures through the eyes of the soul."* Sluit hij in mijn mening aan bij Smeijsters idee van de ontmoeting tussen de kernzelf van de kunstenaar en de kijker. Dit wordt gesuggereerd door zijn uitspraak dat wij worden genezen door de kunsten omdat deze ons verbinden met onszelf, met anderen en met de omgeving. McNiff vindt dat het werk van de creatieve therapeut overeenkomsten heeft met de sjamaan wanneer het werk wordt uitgevoerd met de nadruk op het spirituele en genezende van het medium. Betreffend de methode, citeert McNiff de auteur Pat Allen als bevestiging van zijn mening dat men kan vertrouwen op het proces om een passende vorm te vinden bij zelfexpressie: *"You only have to form a clear intention to know something and then simply take up the materials and begin."*

Er zijn ook auteurs die zich kritischer uitlaten over de rol die kunst heeft in therapie. Arts in the Arts Therapies: a European Perspective is een verzameling van essays waarin diverse creatieve therapeuten van verschillende landen hun meningen geven over de creatieve therapie en de plek van de kunst in de therapie. Wat een aantal van de essays gemeen heeft is een nadruk op de mening dat men zeer voorzichtig moet zijn met de rol van de *kunst* in de beeldende therapie en met de *kunstenaar* in de creatieve therapeut. Door Christine Lapoujade wordt extra benadrukt dat het doel van de creatieve therapie nooit moet zijn om een artistiek product te maken of een esthetisch of diagnostisch oordeel te geven. De kritische vraag die gesteld wordt is of de kunst eigenlijk de genezende factor is in de therapie of dat het eerder de relatie tussen cliënt en therapeut is waarin de plek van het medium onbepaald is. De auteur stelt dat de kunst op zich niet voldoende is voor blijvende genezing. Zonder hulp om kritisch naar het eigen proces te kijken kan onvoldoende inzicht worden verworven. Edith Lecourt waarschuwt de creatieve therapeut, dat door te leunen op

de kunsten in de therapie, hij zwaar leunt op de bij kunst behorende mechanismen van *illusie* en *idealisatie*. Volgens haar schrijven cliënten speciale krachten aan de kunst toe en door zich als kunstenaar te presenteren creëert een creatieve therapeut een ideaalbeeld en dit kan leiden tot manipulatie door de therapeut. Zij spoort de creatieve therapeut aan om de waarheid onder ogen te zien: namelijk dat je aan kunst geen speciale krachten kunt toekennen, het is *illusie* en de genoemde visie verdient volgens haar *geen plek in de therapie*.

Analyse

De persoonlijke opvattingen van de diverse auteurs over kunst hebben één ding gemeen (op een na) en dat is de overtuiging dat het uitoefenen van en het kijken naar kunst een gunstige invloed heeft op de mens.

Kramer (2000) en Smeijsters (2008) verwijzen naar een ontmoeting waarbij de kijker iets ervaart van de *oorspronkelijke beleving* van de maker van een kunstwerk. Voor Kramer is de kern van het maken van kunst het aangaan van een proces om een *hogere waarde* over te brengen. Voor Smeijsters is kunst het scheppen vanuit de kernzelf van een hier en nu ervaring. Volgens Kramer, om toegang te krijgen tot de kernzelf moet een kunstenaar bepaalde innerlijke barrières kunnen oplossen.

Volgens Csikszentmihalyi (1997) wanneer het lukt om een uitdaging (bijvoorbeeld het maken van kunst) precies in evenwicht te krijgen met het vermogen tot handelen kan het leiden tot plezier en creativiteit. Het volgt dan dat er ruimte moet zijn om te *kiezen* en om te *spelen* waardoor iemand zelf kan bepalen hoe groot de uitdaging moet zijn tegenover het eigen besef van affiniteit. De uitspraak van Joseph Beuys: "even the act of peeling a potato can be a work of art if it is a conscious act"; suggereert dat het niet om de taak of het eindproduct gaat maar om de *focus en aandacht* waardoor iets wordt uitgevoerd.

Het maken van kunst gaat niet alleen over het maken van een eindproduct met beeldende materialen, maar meer over een manier van doen, een manier van zijn: het volgen van een creatief proces dat leidt meestal naar een waarneembaar eindproduct. Het product getuigt van de kwaliteit van het proces maar is niet geen doel op zich.

Het concept dat dualiteit een grote rol speelt in het maken van kunst vind ik interessant. Tegenstellingen zoals goed en slecht (wantrouwen en vertrouwen) kunnen worden onderzocht om tot een hogere betekenis te komen.

Ik kan mezelf vinden in de visie van Robbins (2000): in een ontmoeting van de kunstenaar in een cliënt en de kunstenaar in de therapeut. Ik voel me dan deels aangesproken door de harde uitspraken van Scoble en Lapoujade (2009) over een therapeut die zichzelf profileert als kunstenaar en daardoor een negatieve overdracht kan uitlokken wanneer een cliënt hier tegenop kijkt. Als ik verder lees dat de genezende werking van kunst *illusie* is, moet ik concluderen dat ze zeker niet open staan voor het kunstzinnig werken als methode en willen voorkomen dat kunst en creativiteit geïdealiseerd worden. Op zich geen slecht streven, er is al vaak het tegendeel geschreven, vooral door buitenlandse schrijvers. Bij het lezen van sommige van de uitspraken gemaakt door zulke schrijvers, kan ik me er iets bij voorstellen dat de expressie van kunst als een spirituele genezende kracht horend bij het gebied van de ziel bij sommige mensen van nuchtere aard er niet in gaat en dat het een sterke reactie kan opleveren in het willen waarschuwen voor de valkuilen van het idealiseren van de kunst. Al ben ik het niet eens met de meeste stellingen van Scoble en Lapoujade (2009), ik vind een voorzichtige waarschuwing wel op zijn plek in het verhaal: een therapeut moet zich *altijd* bewust zijn van zijn eigen ego en overdrachtthema's.

HOOFDSTUK 3: PRAKTIJKONDERZOEK

In dit hoofdstuk geef ik de resultaten van de interviews. Ik heb vier mensen geselecteerd die deskundig zijn op het gebied van de beeldende therapie en/of de kunstwereld, op basis van de door hen uitgesproken meningen in de positieve zin over de waarde van een kunstzinnig proces en/of ambachtelijk werken in de creatieve therapie en persoonlijk en/of professionele ervaring met het werken met een kunstzinnig proces.

Resultaten/verworven inzichten interviews

De respondenten zijn allemaal vele jaren bezig in de kunsten en in de beeldende therapie. Sommigen zijn begonnen in een andere kunst zoals muziek of theater, of een combinatie van kunsten. De respondenten geven aan allemaal persoonlijke ervaring te hebben gehad met een intensief kunstzinnig proces in het verwerken van een persoonlijke thema of crisis en/of de kunst heeft bijgedragen aan de bevordering van de persoonlijke ontwikkeling. De meningen verschilden in het algemeen niet veel van elkaar, maar vulden elkaar aan en zorgde voor meer verdieping en inzicht in de diverse aspecten.

Het begrip kunst

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen het algemeen begrip van *kunst* in de zin van 'de kunstwereld' in de maatschappij en van de persoonlijke opvatting van kunst. Het algemene begrip van kunst is *bijna niet te omschrijven* en wordt geassocieerd met *belangrijke mensen met geld* (galerieën, musea, particuliere kunstverzamelaars) die bepalen wat wel kunst is en wat niet. Daarnaast geldt dat voor elke periode in de geschiedenis van de mens er verschil is in de opvattingen van kunst. Dit onderzoek gaat verder niet over het algemene begrip volgens de kunstwereld maar over de persoonlijke opvattingen van *kunst als een manier van leven*.

Kunst is er altijd geweest: getuige hiervan zijn bijvoorbeeld rotstekeningen van 30.000 jaar oud. De prehistorische mens probeerde vat te krijgen op het ongrijpbare van het leven, bv. natuurverschijnselen, zoals het op- en ondergaan van de zon, fasen van de maan, extreme weersomstandigheden enz. door afbeeldingen op rotsmuren te schilderen en rituelen uit te voeren. Daardoor kon er iets toegeëigend en geïntegreerd worden, wat buiten het verstandelijk begrijpen lag.

De respondenten zijn het eens over het begrip kunst in de volgende uitspraken:

Kunst is communicatie: de boodschap moet gevoeld worden zonder uitleg. Hoewel het bijbehorende verhaal toegevoegde waarde kan hebben, kan het ook het beleven van de essentie belemmeren door het in een kader te willen plaatsen.

Kunst moet op een helende wijze raken, inspireren op een dieper niveau een indruk achterlaten en *het alledaagse overstijgen* in het weergeven van de essentie van een hogere waarde (schoonheid). *Esthetica is geen streven op zich* maar dient om een grotere schoonheid of boodschap over te brengen. Kunst *overstijgt het persoonlijke*, is van meer algemene betekenis en herkenbare waarde voor meer mensen, het moet iets toevoegen aan het *mysterie van de wereld*. Doelen van het maken van kunst kunnen zijn: in beweging komen, doen, beleven, zelf bezig zijn, nieuwe ervaringen en ontdekkingen opdoen; iets hogers overbrengen.

Kunstenaarschap

Een aspect waar de respondenten van standpunt lijken te verschillen was over het kunstenaarschap, met aan de ene kant de uitspraak: *iedereen is een kunstenaar*, en aan de andere kant de mening dat een kunstenaar iemand is waarbij kunst een *geïntegreerd bestanddeel* is van zijn leven: de kunst is geen aanhangsel of toevoeging aan het leven van de kunstenaar maar een *essentieel bestandsdeel*. *Het kunstenaarschap is een manier van leven*. Verder is het de *missie* van een kunstenaar (hoe klein dan ook) om zich in dienst te stellen om iets overstijgends door te geven. De uitspraak '*iedereen is een kunstenaar*' wordt verklaard met de toevoeging dat iedereen het *vermogen* bezit om een kunstenaar te zijn als ze het kunnen *toelaten*.

Het blijkt zelfs mogelijk te zijn om een onderscheid te maken onder de beeldende kunstenaars: diegenen die bezig zijn met als doel een eindproduct te maken en diegenen die als doel op zich *in het proces* werken. Een kunstenaar die de nadruk legt op het product en het effect dat zijn product heeft op de buitenwereld, kan geconfronteerd worden met te weinig waardering resulterend in verbittering en frustratie. Een kunstenaar die geniet van het proces op zich vanuit een innerlijke behoefte om te creëren zal minder last hebben van de opinie van de buitenwereld. Het gaat *niet om het resultaat* maar om een *innerlijke behoefte om te creëren*.

Het vertonen van kunst

Alle respondenten waren het eens dat het proces belangrijker is dan het eindproduct, maar er was een verschil in mening of het een doel van het maken van kunst is om een *waarneembaar product* te maken. Naast de uitspraak *kunst is bedoeld om naar te kijken*, werd het *vertonen* van kunst benoemd als geen doel op zich en daarbij dat kunst soms alleen voor de maker bedoeld is. Er wordt hierin een verschil gemaakt door twee respondenten tussen kunst gemaakt voor eigen doeleinden (doorwerken van een persoonlijke thema) en kunst gemaakt om te vertonen. Een respondent was van mening dat als kunst niet wordt vertoond dit kan duiden op de blokkade vanuit het ego van de kunstenaar in het niet durven geven, want als iemand iets maakt dat zichzelf en/of het alledaagse overstijgt dan volgt vanzelf dat ze het willen delen met anderen, en andersom: als iets *kunst* is zullen mensen zicht ertoe aangetrokken voelen en willen kijken.

Ambacht

Bij de vraag of ambacht en/of affiniteit met beeldend werken belangrijk of nodig is in het maken van kunst struikelen we over de definitie van *kunstenaar* tegenover een *gewoon* mens die bezig is met een kunstzinnig proces. Aan de ene kant vindt iedereen dat het geen speciale kennis of affiniteit vereist om aan een *kunstzinnig proces* te werken maar dat ambacht altijd toegevoegde waarde heeft. Daarnaast vonden een aantal respondenten dat het ambachtelijke kunnen voor de *kunstenaar* zeker een *voordeel* is, al dan niet *voorwaarde* om vorm te kunnen geven op een manier die *algemeen geldig en van waarde* is. Een respondent heeft zelf ervaren dat het onder de knie krijgen en uitoefenen van een *ambachtelijk kunst* (weven) iets bijzonders kan toevoegen aan de *beleving* van het creatieve proces. Wat beschreven wordt in het persoonlijke verhaal lijkt op de omschrijving van Flow (Csikszentmihalyi 1997): een opbouw van vaardigheden, herhaling/cadans, geduld en creatief vermogen dat in ontwikkeling gelijk wordt aan de uitdaging van de bezigheid om een *meditatieve* staat van genot te bereiken.

Bij de vraag welke werkwijze voor het gebruik van een kunstzinnig proces in de creatieve therapie nodig is, geeft een respondent aan dat in de therapie niet zou moeten worden gewerkt vanuit het medium maar vanuit de mens en de hulpvraag/problematiek. De andere 3 respondenten zijn het eens dat de essentie van de kunstzinnige werkwijze is om een cliënt te ondersteunen in het aangaan van een *eigen proces in het medium*. In eigen tempo, met

eigen vormgeving en beslissingen over materiaalgebruik en bij zichzelf nagaan of dit past bij het eigen thema. Alleen als een cliënt dreigt te stranden zou er eventueel sprake kunnen zijn van het aanreiken van materialen. Het belangrijkste is dat een cliënt zelf exploreert met het materiaal. Het is ook belangrijk om een cliënt te stimuleren om het eigen proces serieus te nemen, en om er in te geloven. Hierbij kan ambacht een rol spelen, in het gebruik van mooie materialen, schetsen, afwerking.

Toegevoegde waarde van de therapeutische context is dat je de cliënt kunt helpen kijken naar wat ontbreekt: als een cliënt bijvoorbeeld last heeft van *wantrouwen*, kan er naar *vertrouwen* worden gekeken om te kijken hoe een cliënt zich hiermee kan verbinden.

Een cliënt hoeft geen talent of affiniteit met het materiaal te hebben van te voren. Er wordt ervan uitgegaan dat iedereen van nature het potentieel heeft om vorm te geven. Het gaat om het contact (durven) maken met het materiaal en om daar vanuit te creëren.

Of kunstzinnig gewerkt kan worden hangt af van de problematiek en (wisselende) draagkracht van een cliënt en of er structurerend of inzichtgevend wordt gewerkt. Cliënten die bijvoorbeeld psychotisch zijn hebben een structurerend aanpak nodig en de doelen zijn laagdrempelig. Een risicofactor is dat de kern van het kunstzinnig werken een ontdekkend/onderzoekend element heeft welke ruimte vraagt en dat niet elke cliënt goed kan omgaan met experimenteren.

De meningen zijn verdeeld in het geval van bijvoorbeeld faalangstige of perfectionistische mensen. Het idee van kunst zou hen nog meer kunnen remmen. En ze meestal eerst bezig om kapot te maken, afhankelijk van het moment waarin ze zijn in het proces. Vele mensen zijn al vroeg blootgesteld aan beschadigende waardeoordelen over het beeldend werken, en als ze klaar zijn om weer op te bouwen zou een doel van het kunstzinnig werken kunnen zijn om hun onbevangenheid terug te vinden in het vermogen om te spelen. In een *procesgerichte* werkwijze, met plezier omgaan met materialen, zonder regels of voorwaarden, het scheppende in zichzelf ontdekken.

Bij sommige cliënten moet er vooral opbouwend worden gewerkt (*empowerment* Smeijsters 2005) en dan kan het juist heel goed zijn om meer ambachtelijk (opbouwend, structurerend) bezig te zijn.

De doelen van een kunstzinnig proces verschillen in principe niet van de gebruikelijke doelen, hoewel een aantal specifieke doelen wel benoemd zijn met daarbij tegelijkertijd de te verwachten *winst/resultaat* voor de cliënt:

- het leren spelen met het materiaal, onbevangenheid terug krijgen zonder voorwaarden en het krijgen van de behoefte om zelf iets te maken vanuit zichzelf -een *innerlijke willen* om vorm te geven aan wat zij doorwerken;
- om iemand te helpen zich te verhouden tot wat niet volledig begrepen kan worden (het innerlijke of het leven);
- om iemand te helpen zich te verbinden met de essentie van een waarde (bijvoorbeeld vertrouwen) om zichzelf omhoog te tillen;
- om iemand te helpen zichzelf te laten zien aan een ander en daardoor zichzelf te kunnen zien door de ogen van een ander ter bevordering van de eigenwaarde.
- iemand de kans geven om uit zijn narigheid te stappen door contact te maken met waarden die hem verder kunnen brengen.

Kracht van het kunstzinnig proces

Het aangaan van een *goed* proces: eigen vormen en materialen ontdekken en toepassen, kunnen spelen is bevorderlijk in het herstellen van de eigenwaarde.

Het houden van en aandacht voor het proces is belangrijk voor een cliënt: is een eerste stap naar het houden van en aandacht voor zichzelf.

HOOFDSTUK 4: SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Hoofdvraag

Op welke manier is een focus op een kunstzinnig proces te gebruiken als methode in de beeldende therapie?

Met de nadruk op het kunstzinnig *proces* kan er worden gewerkt met cliënten die bezig zijn om *op te bouwen* (i.p.v. af te breken) volgens principes verleend uit de kunstanaloge methode en het analoge procesmodel basis theorieën. Met een fenomenologische houding en procesgericht, cliënten ondersteunen in het ontwikkelen van een innerlijke behoefte om te spelen, ontdekken en experimenteren vanuit het medium. Werken vanuit de beleving van de kernzelf om vorm te geven van de ervaring in het hier en nu. Door middel van het maken van de eigen keuzes en het houden van het *goede* proces tot een eindproduct te komen dat van betekenis is voor de cliënt. Aandacht voor of het *houden* van het proces en uiteindelijk het einddoel is de eerste stap in aandacht hebben voor of het houden van zichzelf.

Deelvragen

Wat zijn de persoonlijke opvattingen over *kunst* en *kunstenaarschap*?

Sinds het begin van de tijd heeft kunst betekenis gehad voor de mensheid om vat te krijgen op het ongrijpbare van het leven. Kunst heeft diverse andere functies voor de mensheid: Een kunstwerk is een vorm van communicatie; een ontmoeting tussen het kernzelf van de maker en het kernzelf van de kijker waardoor voelbaar wordt wat iemand heeft ervaren tijdens het maken.

Bepaalde eisen worden toegekend aan kunst: het moet de kijker op helende wijze blijvend *raken* en moet *het alledaagse overstijgen* in het weergeven van de essentie van de boodschap. Hierin is *esthetica geen streven op zich* maar dient zij om hogere schoonheid over te brengen. Kunst is niet alleen van betekenis voor de maker maar het *overstijgt het persoonlijke* en brengt ons in contact met het *mysterie van de wereld*. Belangrijke doelen van het maken van kunst zijn het eigen beleven en het in actie komen om zelf nieuwe ervaringen te hebben en ontdekkingen te doen en om in contact te komen met *hogere waarden*.

Het kunstenaarschap is een manier waarin het creatieve proces centraal staat vanuit een innerlijke behoefte om te creëren als geïntegreerd bestandsdeel van het leven. In principe heeft iedereen het vermogen om de kunstenaar (kernzelf) in zich naar buiten te brengen als ze het kunnen toelaten en zich de ruimte kunnen geven.

Welke rol speelt affiniteit, techniek of ambacht in het maken van kunst?

Ambacht en/of affiniteit met beeldend werken is geen vereiste maar biedt wel ondersteuning in het volgen van een kunstzinnig proces. Vooral in het streven om een persoonlijke waarde vorm te geven op herkenbare / voelbare wijze in algemene zin voor meerder mensen is ambacht aanvullend. Men veronderstelt dat iedereen van natuur het potentieel heeft om vorm te geven. Het gaat om het contact (durven) maken met het materiaal en om van daaruit te creëren. Het opdoen van ambacht kan op zich een waardevol proces zijn voor cliënten in het structureren en ordenen van materialen, kleuren en techniek; in het herhalen van een procedure en steeds kundiger te worden; en de uitdaging van de nodige taken tegenover het geduld en opgedane vaardigheden kunnen leiden tot

een gunstige 'flow' ervaring. Een cliënt hoeft van tevoren geen talent of affiniteit met het materiaal te hebben.

Wat is de essentie van het maken van kunst voor cliënten?

De essentie is het ontdekken van een eigen innerlijke behoefte om zelf vorm te geven aan een eigen kunstzinnige proces. Het proces is belangrijk en een product van secundaire waarde, hoewel als het proces goed is geweest kan het leiden tot een 'houden van' een werkstuk dat een eerste stap kan zijn in het houden van het zelf.

Welke cliënten zullen er baat bij hebben?

Niet iedereen zal baat hebben bij het volgen van een kunstzinnig proces en er moet gekeken worden naar de draagkracht van cliënten en welke aanpak een cliënt nodig heeft. Deze methode is geïndiceerd wanneer er sprake is van *empowerment*: er wordt naar de sterke kanten van een cliënt gezocht en deze worden aangeboord en versterkt (Smeijsters 2008). Mensen die een structurerende aanpak nodig hebben zullen geen baat hebben bij de ruimte en hebben het werken naar meer onbevangenheid en experimenteren nodig in het kunstzinnig werken. Contra indicaties voor deze manier van werken zijn cliënten die aanhoudend bezig zijn met een mooie eindvorm waardoor het beleven van het proces zelf bemoeilijkt wordt of in het ergst geval dat er geen proces tot stand komt (Schweizer 2009).

Welke doelen passen bij deze manier van werken?

- Leren spelen in het medium: onbevangen kunnen werken.
- Stimuleren van innerlijke behoefte om vorm te geven aan eigen proces.
- Ondersteuning bieden bij een crisis of moeilijke (levens)fase.
- Ego versterking: jezelf laten zien (aan een ander) om jezelf te zien.
- Emotionele groei o.a. door het verbinden met de essentie van een hogere waarde (bijv. vertrouwen).

Moet kunst van cliënten worden vertoond?

Het werken aan een kunstzinnig proces levert meestal een waarneembaar eindproduct op. Beslissingen over dit eindproduct zullen genomen worden door de cliënt. Wil een cliënt zijn werkstuk laten zien? Zo ja aan wie en op welke manier? Als deze het niet wil laten zien, wat wil die dan (vernietigen, in de tuin zetten, enz.)? Het wel of niet willen laten zien van een eindproduct geeft informatie over de fase in het proces van een cliënt en het kan zijn dat iemand (nog) niet klaar is om zich te laten zien.

Welke werkwijze en/of therapeutische houding is nodig om cliënten tot een eigen kunstzinnige proces te laten komen?

Deze manier van werken valt deels onder de kunstanaloge stroming van de creatieve therapie met de invalshoek: *"cliënt als persoon en als 'kunstenaar' van zijn eigen werk en van zijn eigen leven"*. (Schweizer 2009) In deze context zal de houding van een therapeut in essentie *fenomenologisch* zijn in het open en authentiek aanwezig zijn in het hier en nu, inleven in de cliënt en zijn beleving, en zijn beslissingen ondersteunen en respecteren. De therapeut dient ondersteuning en een veilige omgeving te bieden in het stimuleren van de eigen creatieve behoefte van een cliënt. Het aangaan van een *goed* proces staat voorop: de eigen vormen en materialen ontdekken en toepassen, en het kunnen spelen is bevorderlijk in het herstellen van de eigenwaarde. Alleen als een cliënt dreigt te stranden zou er eventueel sprake kunnen zijn van het aanreiken van materialen. Gebruik wordt gemaakt van werkvormen die het vermogen om te spelen en experimenteren bevorderen. Succes ervaringen en het leren houden van de materialen, de eigen vormen, plezier ervaren in het maken van en waarde hechten aan het eigen proces en eindwerkstuk. Therapeut stimuleert

een cliënt om het eigen proces serieus te nemen, en om er in te geloven door het gebruik van mooie materialen, mogelijkheden om eindproducten af te werken (inlijsten, keramiek toepassingen, enz.). Cliënten stimuleren door open vragen te stellen over verlangens, en deze verbinden aan een positieve waarde.

Conclusies

In dit onderzoek heb ik meer inzicht willen krijgen in het gebruik van een focus op het kunstzinnig werken in de beeldende therapie. Dit heb ik gedaan door middel van een literatuuronderzoek en een praktijkonderzoek, waarin ik interviews heb afgenomen. In het uitvoeren van interviews werd geïnventariseerd hoe ervaren beeldende therapeuten denken over het kunstzinnige proces in de beeldende therapie. Door deze opvattingen te analyseren, vergelijken en te integreren probeerde ik een licht te werpen op een amper beschreven en/of onderzochte methodiek waarin een kunstzinnig proces centraal staat.

Dit praktijkonderzoek laat zien dat een focus op een kunstzinnig proces in de beeldende therapie zeker te gebruiken is als methode. Vooral met cliënten die zich bevinden in de *empowerment* fase (het opbouwen en versterken van ego en het verbinden met hogere waarden) van een behandeling, en met cliënten met voldoende draagkracht en het vermogen om vrij te experimenteren. Het werken met de focus op een kunstzinnig proces lijkt een kernbegrip te zijn in de visie van vele creatieve therapeuten werkzaam in de praktijk en de geluiden vanuit de literatuurstudie en het praktijkonderzoek bevestigen een groeiend geloof in deze manier van werken met cliënten.

Er zijn in het literatuurhoofdstuk ook kritische geluiden. Voor dit onderzoek heb ik de keuze gemaakt om literatuur te gebruiken en deskundigen te interviewen die positieve meningen uiten over het gebruik van een kunstzinnig proces in de beeldende therapie. Ik identificeer me niet met het standpunt dat kunst een illusie is, hoewel ik ben ook van mening dat het belangrijk is dat een therapeut alert moet zijn op de persoonlijke overdracht in het werken met cliënten en concepten als *kunst* en *kunstenaar*. Ik ben van mening dat er wel degelijk een draagvlak is voor de door mij voorgestane benadering. Echter deze benadering verdient nader onderzoek vooral door met opgedane inzichten zelf te gaan werken in de praktijk van de beeldende therapie, maar ook door een poging te doen om de methode te beschrijven en toetsen in de praktijk.

Misschien is het verschil tussen het maken van kunst en een kunstzinnig proces in de therapie, dat een cliënt de hulp nodig heeft van een therapeut om zijn creatieve communicatie te vertalen en te benutten. Het maken van kunst op zich is misschien voor vele mensen niet voldoende voor blijvende genezing, en zonder hulp om kritisch naar het eigen proces te kijken kan misschien onvoldoende inzicht worden verworven. Dit is het gebied van de creatieve therapeut. Het ondersteunen van een cliënt in het aangaan van een *goed* proces om vanuit de kernzelf eigen vormen en materialen te ontdekken en toepassen, om (opnieuw) te leren spelen. De essentie van het kunstzinnig proces is het houden van het proces, het cultiveren van een *innerlijke behoefte* om te creëren. Dit kan voor een cliënt een eerste stap naar het houden van zichzelf betekenen.

TENSLOTTE AANBEVELINGEN

Voor mij persoonlijk heeft dit praktijkonderzoek vele nieuwe inzichten opgeleverd. Natuurlijk hoop ik dat ook het geval is voor de creatieve therapie praktijk, zeker omdat ik heb gelezen dat er weinig geschreven is in de Nederlandse taal over dit onderwerp (Schweizer 2009).

Het is mijn mening dat er nog veel te doen is om deze amper beschreven methode tot zijn recht te laten komen in de praktijk. Mijn aanbevelingen zijn dan als volgt:

- Er zou nader onderzoek moeten plaatsvinden (door anderen) met toetsing in de praktijk over het werken met een kunstzinnig proces in de creatieve therapie; welke werkwijzen zouden gebruikt kunnen worden (denk aan elementen van *Sandplay Therapy*)
- Er zou een poging gedaan moeten worden om de *methode* te beschrijven en te documenteren;
- Dat er meer gepubliceerd moet worden over het werken met deze methode: inventariseren van de persoonlijke ervaringen van therapeuten en casussen en/of de persoonlijke verhalen van cliënten;
- Dat er meer aandacht mag zijn in de opleiding creatieve therapie voor het werken met de focus op een kunstzinnig proces: studiemiddagen, workshops, lezingen.

Ik zal een praktijkproduct ontwikkelen op basis van mijn aanbevelingen, en dit wordt nader beschreven in het Plan van Aanpak voor de Praktijkproject.

BRONVERMELDING

Literatuur:

- Boegel, K., o.a. Kunst en therapie. Phaedon, Culemborg 1993.
- Boegel & Holtappels. Untersuchungen: Aktionen 1975-1978. Druckerei de Dageraad. 1980
- Csikszentmihalyi, M. *Creativity: Flow and the psychology of discovery and invention.*, HarperPerennial, 1997.
- Fiselier, S., Ateliers van de ziel. Thoben Offset, Nijmegen 1996.
- Keken, H. van (2006). Voor het onderzoek: het formuleren van de probleemstelling. Boom onderwijs.
- Kramer, E. Art as therapy. Jessica Kingsley Publ. 2000
- McNiff, S. Art-based research. Athenaeum Press. 1998.
- McNiff, S. Art Heals. Shambhala Publications Inc. 2004.
- McNiff, S. Depth Psychology of Art. Charles C. Thomas Publisher. 1989.
- Mertens, J. Praktijkonderzoek voor bachelors. Bussum Coutinho. 2006.
- Migchelbrink, F. Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn. Uitgeverij SWP Amsterdam 2006-2009
- Robbins A. The artist as therapist. Atheneum Press UK 2000
- Scoble, S., Ross, M., Lapoujade, C. Arts in Arts Therapies: a European perspective. Plymouth Press 2009
- Schweizer, C. Handboek beeldende therapie: uit de verf. Bohn Stafleu van Loghum 2009.
- Smeijsters H. (Red.) (2005). Praktijkonderzoek in vaktherapie. Bussum: Coutinho.
- Smeijsters H. (Red.) (2008). De kunsten van het leven: Hoe kunst bijdraagt aan een emotioneel gezond leven. Veen magazines b.v.
- Vermeulen, P., Fink, C. Dialogica: autisme – kunst. EPO 2003.

Vaktijdschriften:

- Boegel, K. 'Over het creatieve van creatieve therapie'. *Tijdschrift voor Creatieve Therapie*, 1985 (3), 71-73.
- Boegel, K. 'De helende kwaliteiten van kunst'. *Tijdschrift voor Creatieve Therapie*, 1989 (3), 71-73.
- Eelman, L. 'Het 'gelukzalige gevoel', Een zoektocht naar de waarde van beeldend werk', *Tijdschrift voor Creatieve Therapie*, 1997 (2), 19-24.
- Landgarten, H.B.. 'Feature: Art therapists who are artists', *American Journal of Art Therapy*, vol. 39, 2001, 81-83.
- Smeijsters, H. 'Creatieve therapie: creatief of therapeutisch?', Een kritische reflectie over het gedachtegoed van de creatieve therapie', *Tijdschrift voor Creatieve Therapie*, 1998 (4), 4-9.
- Ulman, E. 'Art Therapy: Problems of definition', *The American Journal of Art Therapy*, vol. 40 (1), 2001, 16-26.

Websites / internet artikelen:

- Jongenelen, S. Altrecht. Kunst en psychiatrie: beide grensverleggend. 2008
http://www.nostraverus.com/article/768/kunst_en_psychiatrie_beide_grensverleggend_.html?PHPSESSID=3d5f21a7c69bcd410678febc69067e7f
- <http://www.artotheekaltrecht.nl/index.php?page=kunst-klein>
- <http://www.kunstentherapie.nl>
- <http://www.kunstmedizin.com/>

Exposities:

- Met mij alles goed (kunst over automutilatie): dec 09-jan 2010. Altrecht GGZ en LSZ, De Brink Zeist

Scripties:

- Bechtold, J. Hoe ervaar jij het? 2007; FMRCT BE 07/340
- Haan, T. de, Mol, J. Kijkend in zinnebeelden: de kunst van ... en kunst in groepsdynamische trainingen beeldend vormen. 2004
- Huibregts, M. De kunst van het ervaren; 2005; FMRCT BE03/305
- Oudekerk, T., Faas, R. Onderzoek naar affiniteit met beeldend werken in relatie tot het beeldend proces; 2008; FMRCT BE08/346
- Swart, F., Vries, C. de. Kunst en therapie: Een onderzoek onder kunstenaars. 2003; FMRCT BE 03/305

BEGRIPPENLIJST

1. **Beeldende therapie:** "is een vorm van behandeling waarbij de ervaring van mensen ten behoeve van ontwikkelingsprocessen centraal staat. De beeldend therapeut hanteert het proces van beeldend vormen (teken, schilderen, beeldhouwen en andere beeldende vormen) en de zichtbare en tastbare beeldende producten die hieruit voortkomen, als middel binnen de therapeutische relatie. In een behandeling wordt beeldende therapie in combinatie met andere behandeldoel aangeboden met als doel op emotioneel, cognitief, sociaal of lichamelijk gebied een wenselijke verandering, ontwikkeling, stabilisatie of acceptatie bij de cliënt te bewerkstelligen." Bron: Handboek beeldende therapie, C. Schweizer 2009
2. **Behandelingsstrategieën:** Steunend; pragmatisch structurerend; directief klachtgericht; focaal/inzichtgevend; inzichtgevend plus (cliënt bepaalt).
3. **Creatief proces theorie:** Uit de drie theorieën als eerste ontwikkeld: theoretische kader in 1952-57 opgesteld door Kliphuis. De begrippen 'expressie' en 'vormgeving' krijgen een samenhangende plek. Vier kernbegrippen = de kern: appel, structuur, esthetische illusie en articulatie.
4. **Dualiteit:** In de psyche van de mens is er vaak sprake van tegenstrijdigheid. Een voorbeeld van dergelijke dualiteit is bijvoorbeeld verlegenheid die onderdrukt en gemaskeerd wordt door de tegengestelde neiging: agressiviteit. Eenheid is bereikt wanneer polen, zoals verlegenheid en agressie, bewust als gelijkwaardig worden ervaren. Het zelfbeeld is dan weer in balans, en er hoeven geen neigingen meer onderdrukt te worden.
5. **Empowerment:** methode in de creatieve therapie waarbij gezocht wordt naar sterke kanten van een client om deze aan te boren en versterken.
6. **Fenomenologie:** een stroming die uitgaat van de directe en intuïtieve ervaring van verschijnselen, en hieruit de essentiële eigenschappen van ervaringen en de essentie van wat men ervaart probeert af te leiden.
7. **Gestalttherapie:** vorm van psychotherapie, waarbij de therapie vooral is gericht op het verbreden van inzicht in de eigen persoonlijkheid door herbeleving van vroegere ervaringen middels rollenspelen, confrontaties en bio-energetische therapie.
8. **Kernzelf:** gevoel, intuïtie, niet-denkend, woordloze 'vertelling'
9. **Kunst:** "*'vakmanschap' (kundig gebruik van materialen en technieken), 'expressiviteit' (uitdrukkingskracht, 'persoonlijkheid'), het vermogen om een toeschouwer mentaal uit de alledaagse werkelijkheid te tillen ('meta-bewustzijn') en een nieuwe kijk te bieden (creativiteit, oorspronkelijkheid, originaliteit).*" (Bron: www.cultuurnetwerk.nl)
10. **(Kunst)analogie:** overeenkomst tussen twee zaken die men als grondslag neemt voor een redenering; gelijkaardigheid, verwantschap (kustanaloge = verwantschap met kunst)
11. **Methode:** "*is een specifieke en overdraagbare manier van werken om een gesteld doel te bereiken. Het gaat om een weloverwogen, systematische, stapsgewijze, doelgerichte (op efficiency gerichte) werkwijze. Het individuele niveau is in een methode ontstegen.*" Bron: Handboek beeldende therapie, C. Schweizer 2009
12. **Methodiek:** "*is een samenhangend geheel van methoden, waarbinnen over het algemeen afzonderlijke werkwijzen en systemen van beperkter orde te onderscheiden zijn.*" Bron: Handboek beeldende therapie, C. Schweizer 2009
13. **Methodisch handelen:** "ontstijgt het persoonlijke gevoel en denken van de individuele beeldend therapeut, ook al blijft dit altijd een belangrijke rol spelen in het professionele handelen. Een methode of methodiek veronderstelt nog meer, namelijk planmatigheid, systematiek en doelgerichtheid (Winkelaar, 2004)". Bron: Handboek beeldende therapie, C. Schweizer 2009.
14. **Sandplay therapy:** Zandspeltherapie is een ervaringsgerichte therapievorm waarbij gebruik wordt gemaakt van zand, water en een grote diversiteit aan spelmaterialen met veel miniatuurtjes en allerlei natuurlijke objecten

15. **Sublimation:** elke proces waarin een primitieve asociale impuls wordt getransformeerd in sociaal gedrag waardoor de beloning hiervan vervangt datgene dat zou voortkomen uit de oorspronkelijke drift.
16. **Transitional object:** vervangende object (bijvoorbeeld: een kind geeft en/of ontvangt liefde of boosheid van een knuffel i.p.v. ouders)
17. **Werkvorm:** manier van werken die kenmerkend is voor diverse educatieve programma's zoals die door verschillende organisaties(instellingen)worden aangeboden
18. **Werkwijze:** "Een werkwijze bij Smeijsters verwijst naar een categorie van doelstellingen die onderling samenhangen en wijzen in een bepaalde behandelrichting." Bron: Handboek beeldende therapie, C. Schweizer 2009
19. **Vitality effects:** Daniël Stern spreekt over 'vitalty affects' als globale dynamische processen die ten grondslag liggen aan psychische processen, zoals genoemd in Smeijsters, 2008.

KORTE SAMENVATTING PRAKTIJKONDERZOEK

In dit onderzoek heb ik meer inzicht willen krijgen in een amper beschreven en/of onderzochte methodiek waarin een kunstzinnig proces centraal staat: het gebruik van een focus op het kunstzinnig werken in de beeldende therapie. Dit heb ik gedaan door middel van een literatuuronderzoek en praktijkonderzoek bestaande uit een aantal interviews met deskundigen uit de praktijk van de beeldende therapie.

Dit praktijkonderzoek laat zien dat een focus op een kunstzinnig proces in de beeldende therapie zeker te gebruiken is als methode. Vooral met cliënten in het fase van opbouwen en het verbinden met hogere waarden, en met het vermogen om vrij te experimenteren.

Het werken met de focus op een kunstzinnig proces lijkt een kernbegrip te zijn in de visie van vele creatieve therapeuten werkzaam in de praktijk en dit onderzoek bevestigt een groeiend geloof in deze manier van werken met cliënten.

The aim of this paper was to gain more insight into the use of an artistic focus, as opposed to a therapeutic focus, as method in the Art Therapy. This was accomplished by means of a literature study and field research comprising interviews with experts in the field of Art Therapy. This paper shows that an artistic focus is of benefit for those clients capable of freedom of choice and experimentation, able to play. It seems that working with the *healing power of art* seems to be the basis of the work of many Art Therapists today and this paper supports the idea of a growing belief in this method.

BIJLAGE 01: INTERVIEWS

Email naar de geïnterviewden

Beste ...

Ik ben Mandy Jones en ik studeer Creatieve Therapie aan de Hogeschool van Utrecht en ik ben bezig met een 4^e jaar praktijkonderzoek. Ik heb jouw naam van mijn consultant, Han Kurstjens gekregen omdat hij vond dat jouw visie een waardevolle toevoeging zou zijn. Ik onderzoek de meningen en werkwijzen van beeldende therapeuten die tevens kunstenaars zijn over de waarde van het maken van kunstwerken (kunstzinnige tegenover puur therapeutische werkstukken) voor zichzelf en in het therapieproces met cliënten.

Ik wil graag interviews afleggen eind februari/begin maart maar als het beter schikt kan dit ook eerder of later plaats vinden.

Ik hoop dat je er voor voelt om mee te willen doen en ik hoor graag via de mail of ik jou evt. mag bellen om een afspraak te maken.

Bedankt alvast en hartelijke groet,
Mandy Jones

Transcripties van de interviews:

INTERVIEW 01: 23maart 2010

1. Wie ben jij, wat heb je gedaan en wat doe je nu met betrekking tot de kunst en/of beeldende therapie?

Docent beeldende vorming, beeldend therapeut en Intern Cultuur Coördinator. Twintig jaar werkzaam op de Mytylschool Ariane de Ranitz in Utrecht (cluster 4 school) met kinderen met een (verstandelijk en/of fysieke) beperking. Daarnaast beeldend kunstenaar en verzamelaar / verkoper van kunstwerken en antiek.

2. Wat betekent het begrip 'kunst' voor jou: wat maakt een werkstuk kunst?

Kijken naar de omgeving en andere mensen is heel belangrijk: mijn cliënten (leerlingen met een beperking) zijn vaak naar binnen gericht en ik help ze contact te leggen met de buitenwereld door te kijken naar de kunst van anderen (kunstenaars) en om dit evt. na te bootsen op de eigen manier. Hierdoor kan je je inleven in de mens achter het werk: ik heb zelf het ervaring door de kunstenaar Hans Geisberger te bestuderen en mij door zijn werk te laten inspireren, dat ik voelde dat er iets mis met zijn hart was – toen ik veel later zijn verhaal las ontdekte ik dat hij inderdaad hartpatiënt was! Door naar kunst te kijken ontmoet je de ander. Door iemand uit te nodigen om te vertellen wat ze zien in het werk van een ander, kan je heel veel kennis vergaren over jouw cliënt: dan geeft je informatie in en over zijn wereld door zijn vertaalslag van de waarneming.

Kunst moet je doen: is actie, niet vrijblijvend. Mooi of niet mooi is een waarde oordeel. Kunst doet iets met je. Iets (ook een voorwerp) dat boven de (cultuur) het maaiveld uitsteekt, iets bijzonders (in het raken van je gevoel of esthetisch gezien). Het oordeel of iets kunst is wordt vaak van buitenaf gegeven door o.a.: galerieën, musea, mensen met geld. Want kunst wordt gemaakt om te vertonen om bekeken te worden of verkocht.

Ik vind ook kunst gemaakt door mensen met een verstandelijke beperking heel belangrijk: ik begrijp niet dat het soms tot geen kunst word beoordeeld. Dat iemand zonder ballast zo iets moois/puurs kan maken. De Symbolisten waren ook vaak psychische zieke mensen: voor mij is het onbegrijpelijk dat de kwaliteit van kunst minder wordt omdat iemand het heeft gemaakt die aan bijvoorbeeld een psychose lijdt.

Kunst is bedoeld om naar te kijken. Hoewel, sommige kunstenaars maken dingen voor zichzelf. Het moet gedeeld worden met anderen. Mensen (gestudeerde) van buitenaf bepalen of het kunst is. Het is bepalend of IK (of een cliënt zelf) vind dat het kunst is dan is dat zo.

Voor mij zelf maak ik een verschil tussen werk om te exposeren of in opdracht en een werkstuk om iets te uiten voor mijzelf.

Investering: om geld er mee te verdienen investeer je in een ambacht (het maken van met uitdrukkingsvaardigheid, inhoud en techniek) en het inlijsten enz.

3. Wanneer is iemand een kunstenaar volgens jou?

Iedereen is kunstenaar: levenskunstenaars, van niets iets kunnen maken in het leven, het genieten van het leven – mooi. Misschien dat het algemeen begrip is dat je voor een groot deel in je levensonderhoud voorziet. Terwijl in het verleden de kunstenaars geen cent om te makken hadden en pas beroemd werden na hun dood.

Het is een manier van leven denk ik, het *moeten* creëren, de drive, passie, los van wat dan ook. Het is iets waar je er niet omheen kan. Het gaat vooral om het proces ... niet op het einddoel. Een beweging.

Onze generatie specialiseerde zich meer, maar nu is de neiging om te diversifiëren: snel, afwisselend (multimedia). Niet perse minder verdiepend.

4. Wat betekent het begrip 'therapie' voor jou?

Therapie wordt toegepast als iemand vastloopt in zijn functioneren en of een probleem heeft waar hij niet zelf uit kan komen.

5. Wanneer is er sprake van kunst en wanneer therapie?

Therapie heeft duidelijke doelen betreffend een probleem en hulpvraag van een cliënt. Het maken van kunst hoort volgens mij niet in de therapie: kunst gaat om een product of proces, therapie gaat om de mens en zijn of haar probleem. Doel van beeldende vorming is om meer te weten te komen over het medium en daarin vaardig te worden; doel van therapie is om een probleem op te lossen.

Omdat ik beide vakken ken, vervagen de grenzen tussen de twee: als ik les geef dan zal ik misschien een andere aanpak hebben om een faalangstige leerling een succes ervaring te bezorgen. Zo pas ik soms therapeutische doelen toe in de lesomgeving. Mijn doel is altijd dat leerlingen er plezier aan beleven: respect hebben voor zichzelf en de ander, respect voor het materiaal. Als er een therapeutische werking ontstaat tijdens het lesgeven dan is dat secundair aan de hoofddoelen: om het materiaal te kennen, bezig zijn met een onderwerp, leren kijken, leren voelen.

6. Wat kwam eerst in jouw geval: de kunstenaar of de therapeut?

Op de allereerste plek ben ik docent, ik vind het heel erg leuk / belangrijk om kennis over te dragen met betrekking tot de kunst- en cultuureducatie.

7. Hoe ontstond de verbinding van de ene naar de andere?

Op de tweede plek ben ik zelf een kunstenaar en door het geven van les in de kunst aan kinderen met een beperking kwamen er vele vragen omhoog: waarom kan iemand helemaal niets met zijn linkerhand maar hij kan er wel mee tekenen? En kan ik dit fenomeen niet inzetten

om iets op gang te zetten in een ander gebied van zijn leven? Daarom ging ik de beeldende therapie in. Ik heb vaak gezien dat de kunst aanleiding geeft om meer potentieel te ontdekken in cliënten met een beperking.

8. Wat betekent kunstzinnig werken voor jouw eigen zelfontwikkeling / proces?

Ik zou heel ongelukkig worden als ik niet zou kunnen creëren of kunstzinnig gevoed wordt. Ook al ben ik bezig te creëren voor een ander: bereiden van lessen of therapie is ook een creatieve proces. Het moet eruit, ik moet creëren en in het begin kon ik mijn werk niet laten zien, kon het niet ophangen, het was alsof ik daar bloot hing. Ik heb moeten leren dit te kunnen. Mezelf durven laten zien. Daarom begrijp ik leerlingen goed die niet willen dat hun werk door anderen gezien wordt.

9. Wat vind je het verschil in werkwijze: kunstzinnige proces vs. Therapeutische proces? Is de grens altijd duidelijk?

Als docent beeldende vorming geloof ik dat het beeldend werken op zich weldadig is en ik vind persoonlijk dat er betere mensen mee gevormd worden (ook al mag ik het niet zeggen)! Toenemen van zelfvertrouwen, kijken naar anderen, sociaal emotioneel, culturele voedingsbodem, zekerheid, geschiedenis, bewust van de omgeving in hoeveel kunst er is. (NB: onlangs is er in Nijmegen een lezing geweest over een wetenschappelijk onderzoek, dat heeft aangetoond dat mensen alleen kunnen leren als er een beweging is. Zonder bewegen wordt geen kennis opgenomen. Bewegingsonderwijs en de kunstvakken muziek en beeldend zijn hierdoor van onmisbaar belang. Maar dat wisten we al Mandy. Maar nu is het ook wetenschappelijk bewezen.)

Daarom is het soms moeilijk om de grens te zien.

Ik vind dat een kunstzinnige proces vrijwillig en vanuit de persoon zelf komt vanuit de medium en het willen beheersen en inzetten van de medium; een therapeutische proces dat wordt begeleidt, is gericht op de mens zelf en vanuit de doel of hulpvraag van de cliënt met de medium als gereedschap.

10. Gebruik jij zelf een kunstzinnige of een therapeutische proces in het begeleiden van cliënten in de beeldende therapie?

Met cliënten is er altijd een therapeutische proces: vanuit de mens, probleem, doel, en zonder te moeten presteren of een werkstuk belangrijk te maken. Het is puur communicatie, kennis vernemen van een cliënt via het beeldende werk.

11. Wat is jouw werkwijze in het toepassen van de kunstzinnige proces in de beeldende therapie met cliënten? Welke andere werkwijzen zouden mogelijk zijn binnen de therapie?

Ik werk niet altijd met een doel om kunst te maken met cliënten, ga van de mens / probleem / hulpvraag uit en niet vanuit de medium. Ik vind dat werk gemaakt tijdens therapie niet bedoeld is om te vertonen: het is kwetsbaar en van henzelf.

Als een kind bijzonder getalenteerd is in het medium kunst en ik schat in dat het baat zou hebben bij meer medium kennis dan pleit ik hiervoor als ego versterking (ontwikkeling van het zelfvertrouwen) : dan ben ik als docent bezig, niet als therapeut. Of een handelingsdoel zou kunnen zijn om iemand zekerder te maken in de medium, dan kan het in therapie.

12. Wat zijn de doelen van het kunstzinnige proces (in de therapie)?

Om een werkstuk te maken dat de maker zelf mooi vind en wil vertonen aan een ander – ook al wil hij het niet meteen tentoonstellen. Een doel zou kunnen zijn om bijvoorbeeld iemand die

een negatieve beeld heeft van zichzelf en de wereld uiteindelijk van een eigen kunstwerk te leren houden en dit ook aan anderen te durven laten zien.

Kunst is kunst als de maker dat voor zichzelf heeft bepaald en niet altijd omdat er een bewustzijnsproces aan ten grondslag ligt. Een doel van een kunstzinnige proces zou kunnen zijn om een cliënt zichzelf zo ver te krijgen dat hij iets van zichzelf wilt laten zien aan anderen (vertrouwde personen). Het kan alsnog als kunst beschouwd worden (ook al zou ik het niet zo gauw dat noemen als het in de therapie gemaakt is want het is niet de bedoeling) als het niet wordt vertoond.

13. Voor welke doelgroep/type cliënten zou het maken van kunst bevorderlijk kunnen zijn?

En voor welke absoluut niet?

Het niveau van een cliënt is bepalend voor welk niveau ik aandien.

Alleen voor kinderen met boven gemiddelde talent in een van de kunstvakken. Niet voor faalangstige kinderen of kinderen die heel weinig vaardigheden /te veel beperkingen hebben.

14. Hoe zit dat met verbaal / non-verbaal? Wordt er overgepraat? Is het noodzakelijk of juist te minimaliseren?

Als iemand zich niet goed verbaal kan uitdrukken of in zijn hoofd zit kan het beeldend werken dienen als losmaker om er vervolgens over te praten. De werkstuk zelf geeft ook veel informatie die anders niet gecommuniceerd zou worden. Je plaatst iets buiten jezelf en dat maakt het makkelijker om te bespreken.

Een werkstuk of medium dient altijd als praatstuk. Zelfs kijken naar kunstwerken van anderen (uit de kunstgeschiedenis) kan veel informatie losmaken bij een cliënt. Door te praten over kunst kom je vaak tot kernthema's die geraakt worden door het kijken. De nadruk ligt voor mij niet op het verbale, hoewel ik geloof dat het kunstzinnige werken op zich een weldadig effect heeft op de kinderen / op mensen. Spreken in beelden!

15. Welke kunstenaars uit de kunstgeschiedenis hebben hun kunstzinnige proces gebruikt op een therapeutisch manier? Hoe is dit volgens jou te zien?

Munch is een duidelijke voorbeeld met zijn heel voelbare schreeuw, natuurlijk. Van Gogh komt in mij op: zijn proces was aldoor zichtbaar, maar ik kan niet specifiek zeggen precies hoe dit te zien is. Het kan zijn dat een kunstenaar altijd aan het verwerken is.

16. Moeten kunstwerken volgens jou autonoom zijn, of hoort het verhaal van de kunstenaar (patiënt) erbij?

Voor mij is het belangrijkste van een kunstwerk de *beleving*, het verhaal erachter is secundair.

INTERVIEW 02: 4 maart 2010

1. Wie ben jij, wat heb je gedaan en wat doe je nu met betrekking tot de kunst en/of beeldende therapie?

Creatieve Therapeut Beeldend, De Enk, Symfora in Amersfoort. Tevens een aantal jaren aan de conservatorium gestudeerd, beroepsverhalenvertelster, en beeldende kunstenares.

2. Wat kwam eerst in jouw geval: de kunstenaar of de therapeut? En hoe ontstond de verbinding van de ene naar de andere?

Ik geloof dat de kunstenaar ergens altijd in me is geweest. Ik was in eerste instantie verbonden met de muziek en gedichten en niet zo zeer met beeldende kunst hoewel ik altijd iets mee heb gehad. De beeldende kunst kwam pas veel later toen ik besloot therapeut te worden. Ik heb eerst natuurgeneeskunde gestudeerd maar niet afgemaakt; wilde minder lichamelijk meer richting de geest: bij de open dag voor muziektherapie zag ik voor het eerst dat er ook beeldende therapie was – en toen dacht ik ‘dat is het’. Ik zag allemaal maskers hangen, de expressiviteit ervan boeide me. Bij beeldend voelde ik ruimte na het ‘moeten’ van het conservatorium.

3. Wat heeft kunstzinnig werken voor jou persoonlijk betekend?

Pas na mijn opleiding ben ik in leertherapie gegaan in combinatie met dromenwerk en schilderen en dat heb ik als heel intensief ervaren. Ik heb veel remmen losgelaten en veel kanten van mijzelf ontdekt en ontketend: agressie, kracht, sensualiteit, vrouwelijkheid. Het was een heel intensief en boeiend proces en ik heb er ontzettend veel aan gehad ook voor mijn ontwikkeling als therapeut. Daar heb ik eigenlijk zelf de kracht van mijn vak ervaren, veel meer dan tijdens de opleiding.

4. Wat betekent het begrip ‘kunst’ voor jou: wat maakt een werkstuk kunst?

Ik vind dat een vraag waar eigenlijk geen antwoord op is. Het begrip kunst verschilt per eeuw en per cultuur: vóór de vorige eeuw was schilderen veel meer een ambacht.

Voor mij persoonlijk is een kunstwerk pas van betekenis als het me op een helende wijze raakt. Als het gewoon een emotionele lading is van iemand kan het me misschien ook wel raken maar het is wel iemands *shit* en daar heb ik niet zo veel aan. Ik wil graag dat een kunstwerk mij daarboven verheft naar een andere realiteit: iets mooier of sterker. Als ik in een museum ben dan zoek ik die werkstukken uit die mij inspireren, die mij raken en mijn geest dieper aanspreken. Maar het is heel persoonlijk en voor iedereen anders.

Enkele jaren na dat intensieve beeldende proces van het schilderen, ben ik gaan weven. Dat was het tegenovergestelde van mijn beeldende proces van toen in de zin van dat het zeg maar *anoniem* was – veel minder dat ‘mijn proces’ gevoel. Afgezien van het directe contact met natuurlijke materialen die me echt goed deed - katoen, wol, linnen – was het een bijzondere ervaring om op een abstracte manier bezig te zijn met kunst: kleuren, balans. Het gaat om het berekenen van hoeveel draadjes per cm. Schoonheid bereik je niet zomaar, je moet het opbouwen, het moet degelijk zijn, het moet een constructie zijn. Je kunt niet zomaar een paar draadjes oppakken en er iets van maken. Het echte traditionele – kijk wat gaat er allemaal in het maken van een Perzische tapijt: eeuwen aan tradities en ambacht – dat vind ik ook kunst maar van een hele andere orde dan de traditionele kunst. En toch zit er in zo een stuk weefsel, ambachtelijk gemaakt, heel veel persoonlijks. Ik ben in Oesbekistan geweest en daar stikken de vrouwen prachtige gekleurde doeken, heel mooi, en ik heb daar een verhaal gehoord dat

een man voordat hij gaat trouwen kijkt naar het handwerk van een vrouw om een indruk te krijgen van haar karakter: de kleuren, patronen, want hoe iemand vorm geeft zegt heel veel over iemands geest. Moeilijk te vatten 'wat is kunst' ik denk niet dat er een antwoord op is.

5. Wanneer is iemand een kunstenaar?

Wanneer iemand in staat is om iets door te geven wat het gewone dagelijkse overstijgt. Dat iemand weet iets te pakken ... een landschap schilderen en iets *net* weet te pakken, dat de natuur weergeeft, of de liefde tussen twee mensen weet door te geven, de schoonheid van twee druppels water. Het hoeft niet esthetisch te zijn ... ik vind esthetica niet iets op zich om naar te streven, het is in dienst van die grotere schoonheid over te brengen.

6. Wat zijn volgens jou de doelen van het maken van kunst?

In mijn eigen proces van schilderen was ik in het begin bezig om dingen eruit te gooien, wild, agressief: ik tekende monsters en vrouwen met blote tieten. Sommige mensen vinden dat wat ik heb gemaakt kunst; ik vind het zelf mijn therapie proces, geen kunst. Later kregen mijn werkstukken meer waarde en meer dat overstijgende omdat ze over bijvoorbeeld mooie krachtige vrouwen gingen. Dan vond ik het meer kunst worden omdat het mijn persoonlijk shit oversteeg en anderen kon inspireren om bijvoorbeeld krachtig te zijn. Een vriendin van mij vond een schilderij dat ik had gemaakt heel mooi terwijl ik er minder waarde aan hechte omdat er zoveel agressie in zat – zij heeft het nog steeds en dat verbaast mij maar misschien dat het haar iets geeft of haar inspireert, dan is het kunst voor haar. Zij heeft dan iets *gekregen* van mijn therapeutische proces.

7. Moet kunst altijd vertoond worden?

Volgens wat ik aan het zeggen ben niet altijd nee! Als iets kunst is dan zullen mensen aangetrokken voelen en willen kijken. Als iemand hun werk niet wilt laten zien dan vind ik dat neurotisch, of ze zijn er nog niet klaar voor. Neurotisch dat ze het niet durven laten zien. Dan zit iemands ego nog ertussen en ze durven niet te *geven*. Het laten zien van kunst laat zien waar iemand is in hun proces, want het hoort bij het proces van het maken van kunst dat ze het ook *willen* laten zien, iets willen *geven*. Als je iets maakt dat jou overstijgt – mooie waarden of ook heel pijnlijke dingen – dan wil je het laten zien.

Als iets vanuit ego is gemaakt kan het ook kunst zijn, maar van de lagere orde. Onzekerheid of arrogantie stoort, het zit in de weg van het essentie van het verhaal.

Dan kan het grotere niet doorheen komen. Ik vind dat een kunstenaar zich in dienst moet kunnen stellen van een bepaalde manier van iets doorgeven. Een soort missie, hoe klein dan ook.

8. Laat jij cliënten kunst maken in de beeldende therapie? Zo wel: Wat is jouw werkwijze in het maken van kunst met cliënten in de beeldende therapie? Welke andere werkwijzen zijn mogelijk volgens jou? Zo niet: waarom niet?

Het hangt af van wat iemand nodig heeft: soms heeft iemand nodig om zijn eigen shit onder ogen te zien en hij moet eerst kijken welke pijn er is of naar zijn schaduw kant kijken en nog niet naar grote waarden.

Als iemand behoefte heeft om zich met een bepaalde waarde te verbinden: bijvoorbeeld vertrouwen. Als je met iets moois kunt verbinden: liefde, kracht enz. - woorden met een grote letter. Het is mooi als het iemand lukt om met de essentie te verbinden om iets moois te laten

ontstaan en om geraakt te worden door hun werkstuk. Pijnlijke werkstukken raken ook, maar dit komt omdat er ook vaak liefde, openheid of acceptatie voor de pijn erin verwerkt zit. Ik kijk waar naar iemand verlangt – in het geval van bijvoorbeeld, wantrouwen, dan zeg ik – laten we het over *vertrouwen* hebben. Wat is er *niet*, waar bestaat er *honger* naar? Ik stel vragen: waar heb jij behoefte aan? Materiaal gebruik laat ik aan het persoon over. Het is belangrijk om te stimuleren dat iemand het serieus neemt, erin gelooft. Het kan helpen om aan de kant van de ambacht te staan – maak schetsen, maak gebruik van mooie materialen, gebruik een paspartout, maar neem het serieus. Van iets houden, liefde hebben voor iets staat op de voorgrond, alleen niemand durft dat te zeggen.

9. In het maken van kunst met cliënten: wat zijn de therapiedoelen, met welke doelgroep/type cliënten is het aan te raden? En welke absoluut niet?

De klassieke neuroot, borderliner ... met iemand heel perfectionistisch ga je geen kunstmaken – het remt alleen nog meer, ze zijn eerst bezig om kapot te maken.

Voor iemand die chaotisch is of veel destructie in zich heeft kan het helend zijn om iets moois te maken, het hangt af van het moment in het proces ... wanneer het tijd is om op te bouwen i.p.v. afbouwen, afkraken – pijnlijke proces. Bij sommige mensen moet je *vooral* opbouwen en niet afbreken. Dan kan het juist goed zijn om meer ambachtelijk bezig te zijn: opbouwen, structureren.

10. Hoeveel kennis van het medium of kunstzinnige talent moet iemand er over beschikken?

Het kan heel erg wisselen, mensen die weinig medium kennis hebben kunnen soms prachtige dingen maken. Ik denk dat de ambacht toch altijd helpt. In het muziek kunnen mensen soms heel mooi improviseren maar vaak hebben ze al binnen een systeem de ambacht geleerd waardoor ze kunnen improviseren. Ik denk dat de ambacht toch best wel belangrijk is. Als therapeut hoeft je niet alle ambacht zelf te kunnen maar wel dat je weet van hebt: van wat het met je doet en dat het heel helend is.

Bij het weven vond ik het combinatie van concentratie - strakheid en vrijheid - het ritme ... het was heel rustgevend. Ik moest concentreren maar van binnen voelde het ontspannend en helend. Het is goed om te ervaren wat ambacht met je kan doen - niet dat iedereen moet gaan weven, je kunt het op verschillende manier ervaren – het gaat om doorzetten en geduld. Geduld is heel belangrijk. In onze tijd zijn we geduld een beetje kwijtgeraakt. Als iets met geduld wordt gemaakt dan zie je dat terug in het werkstuk – het is ook een vorm van liefde, tussen haakjes ...ja.

11. Wat is de te verwachten resultaat van deze manier van werken?

Dat iemand uit zijn narigheid kan stappen om contact te maken met waarden die hem verder kunnen brengen; iemand bevrijden uit de gevangenis waar hij in zit.

INTERVIEW 03: 10 maart 2010

1. Wie ben jij, wat heb je gedaan en wat doe je nu met betrekking tot de kunst en/of beeldende therapie?

Creatieve therapeut beeldend bij Symfora, Rembrandthof te Hilversum, een centrum voor kortdurende psychiatrische behandeling voor volwassenen; eigen praktijk Kunst en Therapie; Rosa Spier Huis, een verzorgingshuis met de bijzondere doelgroep van kunstenaars en (aan kunst gerelateerde-) wetenschappers.

2. Wat kwam eerst in jouw geval: de kunstenaar of de therapeut? En hoe ontstond de verbinding van de ene naar de andere?

De kunstenaar kwam eerst, maar nog meer de behoefte om beeldend te werken, niet zo zeer om kunstenaar te zijn maar een behoefte om te creëren en mijn mogelijkheden daarin uit te breiden uit te breiden. Toen ik met de kunstopleiding opleiding klaar was en het advies had gekregen om als beeldende kunstenaar aan de slag te gaan, wist ik dat ik niet klaar voor was, nog niet alles in huis had om aan de slag te gaan om kunstenaar te zijn, en ik vond het bestaan als kunstenaar tamelijk geïsoleerd. Ik word geïnspireerd door mensen en met mensen wilde werken en dat ging ik zoeken. De opleiding creatieve therapie werd me aangeraden door een kinderfysiotherapeut (van mijn dochters) die mijn proces in de kunstopleiding kende.

3. Wat heeft kunstzinnig werken voor jou persoonlijk betekend?

Het is mijn troost, mijn uitlaatklep ... het is heel veel voor me ... mijn taal ... al mijn hele leven lang. Ik kan best met woorden uit de voeten maar ik kan het beste vertellen door beeldend werken. Ik houd van materialen, technisch, technieken uitdenken.

In mijn eigen proces heeft het ook veel voor me betekend. Toen ik puur met de kunst bezig was (het eindresultaat), was ik me minder bewust van de beleving in het creatieve proces. Toen ik creatieve therapie studeerde werd ik meer bewust van b.v. appelwaarde van materialen, experimenterend werken van uit gevoel. Daarnaast werd ik nog meer bewust en heb ik veel geleerd/verwerkt. In leertherapie (naast de studie) heb ik (opnieuw) bekeken hoe ik ben geworden wie ik geworden ben. *(Leertherapie bekijk je opnieuw je eigen geschiedenis om te begrijpen hoe je bent wie je bent geworden, als mens en als therapeut.)*

4. Wat betekent het begrip 'kunst' voor jou: wat maakt een werkstuk kunst en wanneer is iemand een kunstenaar?

Het is mijn overtuiging dat iedereen kunst in zich heeft. Voor mij is er niet veel onderscheid daar in. Iedere mens kan kunst maken – wie het toelaat om dat te ontwikkelen, om het weer vrij te maken – vaak is het ergens gefrustreerd geraakt. Voor mij is het altijd kunst als iemand iets maakt.

5. Wat zijn volgens jou de doelen van het maken van kunst?

Ermee bezig zijn, in beweging komen, het nieuwe ervaringen opdoen en nieuwe ontdekkingen doen. Het eindresultaat is niet het doel – dat werkt blokkerend. De weg daar naartoe, het proces, is belangrijk, niet alleen het eind product.

6. Moet kunst altijd vertoond worden?

Nee. Vertonen is geen doel van het maken van kunst. Het moment dat de maker het zelf ziet en er gelukkig mee is – omdat het proces naar het eindresultaat toe goed is geweest – is het voldoende, dat maakt gelukkiger.

7. Wat is dat proces en hoe kan je zorgen dat iemand op de goede weg komt?

Voor jezelf kan je dat zelf leren. Ik ervaar momenteel (in een onderdeel van mijn werkzaamheden) dat je eigenlijk een onderscheid kunt maken onder de beeldende kunstenaars: Ik ontmoet daar mensen die 96 jaar zijn en nog steeds de behoefte hebben dagelijks te creëren en hun hele eigen weg hebben gevonden en het gaat helemaal niet om het eindresultaat maar om een innerlijke behoefte om te creëren, bezig zijn en die nog altijd aan het spelen zijn met de materialen en steeds tot nieuwe constructies komen – die zijn gelukkig. Dat ze daar ooit brood mee hebben kunnen verdienen, succes ermee hebben gehad is mooi meegenomen geweest, maar dat heeft hun nieuwsgierigheid/behoefte aan creëren niet veranderd. En dan is er de andere groep (die hebben ook de kunstacademie gedaan, net zo goed als die anderen) maar ze hebben zichzelf daar aangeleerd om heel technisch goed te werken naar een eindproduct en dat eindproduct is belangrijk. En dat zie je aan dat eindproduct: het is perfect gemaakt maar je voelt het niet. Het perfectionisme is wat je voelt. En ze zijn er niet gelukkig mee. De gesprekken die ik met enkele van hen inmiddels heb gehad zijn bitter: ze vinden dat ze te weinig exposities hebben gehad, te weinig gelegenheid hebben gekregen – de kinderen hebben hen afgehouden van beeldend werken – die praten over hele andere dingen. Want de beeldende kunstenaar die nog aan het creëren is en nog aan het ontdekken is ziet het heel anders. Ik vind dat mijn overtuiging dat iedereen kunst in zich heeft als je het kan laten gaan, zit hierin: in goede proces kunnen laten gaan.

8. Laat jij cliënten kunstwerken maken in de beeldende therapie?

Zo wel:

- **Wat is jouw werkwijze in het maken van kunst met cliënten?**
- **Welke andere werkwijzen zijn mogelijk volgens jou?**
- **wat zijn de therapiedoelen?**
- **met welke doelgroep/type cliënten is het aan te raden? En welke absoluut niet?**
- **Hoort jouw werkwijze onder een beeldende theorie of theoretische stroming?**

Ik laat cliënten geen kunst maken in de beeldende therapie – ik reik alles aan dat zij nodig hebben om in beeld te brengen wat ze willen vertellen en ik ondersteun hen daarin. Het gaat in kleine stapjes: ook wel met de gebruikelijke dingen zoals het beginnen met een collage, materialen uitproberen met kleine opdrachten. Ik stimuleer hen om hun eigen vormen te gebruiken, vraag of ze bij zichzelf kijken of de materialen of techniek past bij de emoties die ze willen uitwerken. Willen ze groot of klein papier? Ik moedig ze aan om dicht bij zichzelf te blijven. Ik volg de behoeftes van de cliënt en reik techniek aan als ik zie dat ze blokkeren vanwege te weinig ervaring in het materiaal. Wanneer ik zie dat ze durven (zonder aanwijzingen/instructies) in het materiaal dan doe ik dat zeker nog niet want ik vind het belangrijker dat een cliënt exploreert met het materiaal.

Aan het begin van de therapie wordt er wel over gesproken waar er mee aan de slag wordt gegaan. De eerste 4 á 5 keer vindt er een oriëntatietraject plaats.

Er zijn vele andere werkwijzen: bijvoorbeeld samenwerken met een psychotherapeut en de vertaalslag maken naar de beeldende uiting van wat uit de psychotherapie komt.

Kunstanaloog proces. Of ik kunst zal maken met een cliënt hangt totaal af van wat een cliënt nodig heeft: of bij de intake een steunende structurerende aanpak of inzichtgevende aanpak

nodig is. Daarnaast ligt het ook aan hoe een cliënt zich ontwikkelt want er kunnen ook terugvallen zijn. Het is voor iedereen verschillend.

Met iemand die psychotisch is werk je heel structurerend en zijn de doelen laagdrempelig. Er zit een risico: ontdekkend / onderzoekend heeft ruimte nodig. Niet iedere cliënt kan omgaan met experimenteren.

Hele gebruikelijke doelen van beeldende therapie kunnen aan de orde zijn – daar zit voor mij niet zo de koppeling in. Het ligt meer aan de draagkracht van een cliënt: wanneer ze het proces aan kunnen gaan en begrijpen.

9. Wat is de essentie van dat 'goede proces'?

Ik denk dat het een goed proces wordt als een cliënt helemaal de eigen stappen gaat nemen op een gegeven moment doordat ze de behoefte gaan krijgen om iets te maken, vorm te geven aan wat zij doorwerken. Een innerlijk *'willen'*.

10. Hoeveel kennis van het medium of talent moet iemand over beschikken?

Hoef niet echt.

11. Wat is de te verwachten resultaat van deze manier van werken?

Het onder woorden kunnen brengen van wat er in beeld is gebracht. Afhankelijk van de doelstelling zijn er verschillende resultaten. Bij de ene is dat geschiedenis in beeld brengen en onder ogen zien, en bij de andere ligt dat meer in de ontwikkeling en zelfvertrouwen: het contact maken met de eigen energie.

12. Waar ligt de kracht van deze manier van werken in volgens jou?

Het 'goede proces' is ook het 'houden van' het proces.

In het besef dat het verwerking van waar ze aan werken veel beter gaat als ze het in beeld hebben gebracht en dat ze gelijktijdig gaan zien dat het mooi is wat ze hebben uitgezocht en daardoor meer gaan houden van zichzelf, zichzelf beter kennen. Als ze van het beeld kunnen houden dan kunnen ze ook van zichzelf houden. Een andere kant: Het beeld is ook een manier om het aan de omgeving te laten zien en het duidelijk te maken, Zoals bijvoorbeeld een cliënte van mij (met PTSS en DIS) die haar 4 alter-ego's in beeld heeft gebracht. Zij kon deze dan laten zien aan haar omgeving, familie, psychotherapeute enz. en daardoor heeft zij zelf veel meer kunnen accepteren dat zij deze alters heeft. De beelden laten ook meer mogelijkheden toe om de verdieping in te gaan. In het geval van deze cliënt heeft het beeldend medium ook een vervangende rol gehad in het geval van automutilatie: in het medium snijden i.p.v. in het echt.

INTERVIEW 04: 11 maart 2010

Wie ben jij, wat heb je gedaan en wat doe je nu met betrekking tot de kunst en/of beeldende therapie?

Beeldend kunstenaar, creatief therapeut en ex-docent creatieve therapie Hogeschool Utrecht, eigen praktijk genezing door kunst: www.kunstmedizin.com; www.lifeside.nl.

Wat kwam eerst in jouw geval: de kunstenaar of de therapeut? En hoe ontstond de verbinding van de ene naar de andere?

1975 kwam ik na mijn studie aan de 'Kunstakademie Düsseldorf' met een beurs van de D.A.A.D. naar Nederland. Ontevreden met de traditionele beeldende vormen van expressie, zocht ik samen met beeldend kunstenaar (Heiner Holtappels) naar nieuwe uitdrukkingsmogelijkheden. Wij misten het directe contact met het publiek en ontwikkelden vanaf 1975 'performance art'. Ook wilden wij de drempel tussen publiek en kunst verlagen. Door bijvoorbeeld performances in een etalageruimte brachten wij *gewone* mensen in contact met kunst, die anders nooit naar een reguliere kunstexpositie zouden gaan.

Door middel van experimenteel zelfonderzoek, onderzochten wij de krachten achter emoties en de rol van lichaamshouding in het communicatieproces. In de loop van ons onderzoek kwamen wij in contact met de extreme lichaamsexpressie van psychiatrische patiënten van vòòr de tijd van de psychofarmaca. In verschillende psychiatrische instellingen, oude psychiatrieboeken en films onderzochten wij deze vorm van lichaamstaal; bijvoorbeeld catatone-, stereotype- en stuporhoudingen van psychotici. Nu zagen wij patiënten door de gangen sloffen: onder invloed van farmaceutische middelen om hun emoties te onderdrukken. Op deze manier waren deze vormen van directe expressie verdwenen. Wij hebben deze houdingen nagebotst om hierdoor toegang te krijgen tot de 'wereld van geestesziekten' en leerden deze te zien als een extreme vorm van algemeen menselijk gedrag.

Wat heeft kunstzinnig werken voor jou persoonlijk betekend in je eigen ontwikkeling?

De verbinding tussen kunst en therapie werd voor mij later duidelijk toen kunst mij geholpen heeft om mij te kunnen verhouden tot een diepe persoonlijke crisis. Woorden werden toen als niet meer toerijkend ervaren, om hierover te communiceren. Door middel van kunst echter kon ik expressie geven aan iets dat ik niet verbaal kon uiten, iets dat buiten het verstandelijk begrijpen stond. Ik was toen dankbaar en ben het nu nog, dat ik de kunst tot mijn beschikking had om ingrijpende gebeurtenissen te kunnen integreren in mijn dagelijks leven. Ik heb het vormgeven van deze 'onbegrijpelijke' existentiële ervaringen als genezend ervaren. Ik was daarbij in eerste instantie helemaal niet bezig met een beoogde therapeutische werking, het was meer een manier om te proberen het leven te begrijpen, letterlijk en figuurlijk.

Deze persoonlijke ervaring van de helende werking van kunst en mijn overtuiging dat dit 'werkt' vormde de basis om deze manier van omgaan met een existentiële crisis ook aan andere mensen aan te bieden.

Ik heb door middel van zelfonderzoek ervaringen opgedaan met betrekking tot de werking van kunst. Je kunt dus zeggen, dat ik de genezende kracht van kunst in de praktijk geleerd heb en me pas daarna de theorie toegeëigend heb. Kunst is dus ook geen aanhangstel of toevoeging aan mijn leven, maar een *essentieel* bestanddeel ervan. Ik kan mij een leven zonder kunst niet voorstellen.

Ook als docent bleef ik werkzaam als beeldend kunstenaar omdat ik van mening ben, dat dit de levendige bron is, waaruit ik geïnspireerd les kon geven.

Wat betekent het begrip 'kunst' voor jou: wat maakt een werkstuk kunst en wanneer is iemand een kunstenaar?

Kunst hoort bij mens zijn en is er altijd geweest, van begin af aan, getuige de 30.000 duizend jaar oude rotstekeningen. De prehistorische mens probeerde vat te krijgen op het 'onbegrijpbare' van het leven, bv. natuurverschijnselen, zoals het op- en ondergaan van de zon, fasen van de maan, extreme weersomstandigheden enz. door afbeeldingen op rotsmuren te schilderen en rituelen uit te voeren. Daardoor kon er iets toegeëigend en geïntegreerd worden, wat buiten het verstandelijk begrijpen lag.

En wat maakt een werkstuk kunst? Dat is een vraag die je bijna niet kan beantwoorden. Daar zijn er boeken vol van: wat is kunst?

Mijn persoonlijke opvatting is, dat kunst mij moet raken, er moet iets achterblijven in mij en ze moet iets toevoegen aan het mysterie van de wereld. Dat is mijn persoonlijke mening. Een kunstenaar is iemand, waarbij de kunst een geïntegreerd bestanddeel is van zijn leven: het zijn mensen die een persoonlijke vraag hebben en proberen door middel van kunst een antwoord te vinden. Eigenlijk zoals een wetenschapper, die met wetenschappelijke middelen probeert antwoorden en oplossingen te vinden. In die zin is kunst ook een wetenschap, maar dan op een andere manier. Vroeger in de renaissance bv. waren deze nu gescheiden disciplines nog geïntegreerd: zo was bv. Leonardo daVinci een hoogstaande wetenschapper, die vliegtuigmachines ontwikkeld heeft, maar tegelijkertijd wereldberoemde schilderijen schiep.

De Medicijnman of wel Sjamaan was eveneens een figuur die geïntegreerd verschillende disciplines uitoefende, die nu van elkaar gescheiden zijn. Hij was een kunstenaar die beeldende kunst, muziek en drama meesterlijk beheerste, maar ook een medicus en een systeemtherapeut. Hij behandelde het gehele systeem ipv alleen maar de zwakste schakel van het systeem, het meest gevoelige individu.

Wat zijn volgens jou de doelen van het maken van kunst?

Doelen? Kunst kan helpen om me te verhouden tot datgene wat niet volledig begrepen kan worden: het mysterie van het leven. Ik wil mijn (vak)bekwaamheid, ervaring en kennis aanbieden aan mensen die daar behoefte aan hebben. Daarbij moedig ik iemand aan om een eigen spoor te ontwikkelen in het werken met beeldende middelen. Volgens mijn overtuiging is er geen algemeen gestandaardiseerde manier waarin mensen zich uitdrukken. Het gaat er meer om, zich werkelijk in te laten op de persoon die een hulpvraag heeft.

Hoeveel kennis van het medium of talent moet iemand over beschikken?

Hoeveel talent heeft iemand nodig? Iemand heeft geen talent en ervaring nodig. Iedereen heeft van natuur het potentieel om vorm te geven. Het gaat om het contact met het materiaal en om daar vanuit te creëren. Als kinderen zijn veel mensen blootgesteld aan bepaalde denkbeelden: dat het beeldend werken aan bepaalde voorwaarden moet voldoen, het moet 'lijken' en anders is het waardeloos. Zulke waardeoordelen zijn beschadigend voor het vermogen om vrijelijk met materiaal en vormen te kunnen *spelen*. Het is de kunst om die onbevangenheid terug te vinden in het kunstzinnige werken. Het gaat om het proces: met plezier omgaan met materialen, zonder regels of voorwaarden, het scheppende in jezelf te ontdekken. *(hij geeft mij een boek om naar te kijken te illustratie van deze manier van werken: Het tijdloze uur van Michiel Dhont: "Het centrale thema van dit boek is, dat het kind, op een directe en creatieve wijze beeldend vorm kan geven aan de intuïtieve expressie van zijn eigen beleavingswereld. Het boek kan binnen diverse werkerterreinen voor kinderen evenals voor volwassenen worden toegepast."* Bron:

<http://www.kunsthuis.nl/Michiel.htm>)

Hoe zit het met het vertonen van kunst?

Kunst vertonen? Kunst is in essentie communicatie. Je moet volgens mij 'de boodschap' in het kunstwerk kunnen zien en voelen. Achtergrondinformatie kan bij het begrijpen behulpzaam zijn, soms staat het ook tussen kijker en het directe opnemen van kunstwerk met alle zintuigen in. Er is een behoefte om werken meteen te willen plaatsen in een bepaalde lade van de kunstgeschiedenis. *(hij vertelt over de bijzondere manier van het vertonen van kunst van de Museum Insel Hombroich waar het gebouw waar de kunst hangt zelf een kunstwerk is: "een nieuw soort museum in de openlucht (Open Air Museum) met als motto 'kunst parallel aan de natuur'"* Bron: http://nl.wikipedia.org/wiki/Museum_Insel_Hombroich).

Hoe belangrijk vind je ambacht in het maken van kunst?

Kunst is vormgeving en daardoor betekenisgeving voor de maker. Hij brengt iets naar buiten om het daardoor beter te kunnen begrijpen. Dat geldt ook voor het beeldend werken in therapie. Kunst echter overstijgt het persoonlijke, is van meer algemene betekenis, van herkenbare waarde voor meer mensen. Ambachtelijk kunnen is voor de kunstenaar zeker van voordeel, al dan niet voorwaarde om vorm te kunnen geven op een manier die algemeen geldig en van waarde is. Het is ook een ambacht om kunst te bekijken: door veel te kijken ontwikkelt iemand een manier van kijken waardoor je beter in kunnen schatten of iets van waarde is, om een eigen oordeel te kunnen geven. (hij laat mij enkele boeken zien van Shaun McNiff: hij deelt vele van zijn opvattingen over kunst en therapie).

In het werken met cliënten in de beeldende therapie:

Hoe werk jij zelf met kunst? Ik heb Joseph Beuys gekend en hij zei: "Kunst is ja therapie!" (*Kunst is therapie!*). Daar ben ik helemaal mee eens. Vroeger werkte ik de psychiatrie in een sociotherapeutische gemeenschap. Ik werkte met psychiaters en sociotherapeuten in een team en had inbreng vanuit mijn discipline. Er was een zekere vorm van gelijkwaardigheid en ik had het geluk, mijn ervaringen en werkwijzen uit de beeldende kunst te kunnen integreren in mijn vorm van creatieve therapie. Het was in zekere zin pionierswerk, ik experimenteerde bij voorbeeld met video en polaroidfoto's.

Mijn werkwijze is verschillend: het ligt eraan wat een patiënt nodig heeft – structuur of stimulans om onbevangen te mogen experimenteren.

BIJLAGE 02: LITERATUUR SAMENGEVAT

Literatuur:

- Boegel, K., o.a. Kunst en therapie. Phaedon, Culemborg 1993.
- Boegel & Holtappels. Untersuchungen: Aktionen 1975-1978. Druckerei de Dageraad. 1980
- Csikszentmihalyi, M. *Creativity: Flow and the psychology of discovery and invention.*, HarperPerennial, 1997.
- Fiselier, S., Ateliers van de ziel. Thoben Offset, Nijmegen 1996.
- Keken, H. van (2006). Voor het onderzoek: het formuleren van de probleemstelling. Boom onderwijs.
- Kramer, E. Art as therapy. Jessica Kingsley Publ. 2000
- McNiff, S. Art-based research. Athenaeum Press. 1998.
- McNiff, S. Art Heals. Shambhala Publications Inc. 2004.
- McNiff, S. Depth Psychology of Art. Charles C. Thomas Publisher. 1989.
- Mertens, J. Praktijkonderzoek voor bachelors. Bussum Coutinho. 2006.
- Migchelbrink, F. Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn. Uitgeverij SWP Amsterdam 2006-2009
- Robbins A. The artist as therapist. Atheneum Press UK 2000
- Scoble, S., Ross, M., Lapoujade, C. Arts in Arts Therapies: a European perspective. Plymouth Press 2009
- Schweizer, C. Handboek beeldende therapie: uit de verf. Bohn Stafleu van Loghum 2009.
- Smeijsters H. (Red.) (2005). Praktijkonderzoek in vaktherapie. Bussum: Coutinho.
- Smeijsters H. (Red.) (2008). De kunsten van het leven: Hoe kunst bijdraagt aan een emotioneel gezond leven. Veen magazines b.v.
- Vermeulen, P., Fink, C. Dialogica: autisme – kunst. EPO 2003.

Vaktijdschriften:

- Boegel, K. 'Over het creatieve van creatieve therapie'. *Tijdschrift voor Creatieve Therapie*, 1985 (3), 71-73.
- Boegel, K. 'De helende kwaliteiten van kunst'. *Tijdschrift voor Creatieve Therapie*, 1989 (3), 71-73.
- Eelman, L. 'Het 'gelukzalige gevoel', Een zoektocht naar de waarde van beeldend werk', *Tijdschrift voor Creatieve Therapie*, 1997 (2), 19-24.
- Landgarten, H.B.. 'Feature: Art therapists who are artists', *American Journal of Art Therapy*, vol. 39, 2001, 81-83.
- Smeijsters, H. 'Creatieve therapie: creatief of therapeutisch?', Een kritische reflectie over het gedachtegoed van de creatieve therapie', *Tijdschrift voor Creatieve Therapie*, 1998 (4), 4-9.
- Ulman, E. 'Art Therapy: Problems of definition', *The American Journal of Art Therapy*, vol. 40 (1), 2001, 16-26.

Websites / internet artikelen:

- Jongenelen, S. Altrecht. Kunst en psychiatrie: beide grensverleggend. 2008
http://www.nostraverus.com/article/768/kunst_en_psychiatrie_beide_grensverleggend_.html?PHPSESSID=3d5f21a7c69bcd410678febc69067e7f
- <http://www.artotheekaltrecht.nl/index.php?page=kunst-klein>
- <http://www.kunstentherapie.nl>
- <http://www.kunstmedizin.com/>

Exposities:

- Met mij alles goed (kunst over automutilatie): dec 09-jan 2010. Altrecht GGZ en LSZ, De Brink Zeist

Scripties:

- Bechtold, J. Hoe ervaar jij het? 2007; FMRCT BE 07/340
- Haan, T. de, Mol, J. Kijkend in zinnebeelden: de kunst van ... en kunst in groepsdynamische trainingen beeldend vormen. 2004
- Huibregts, M. De kunst van het ervaren; 2005; FMRCT BE03/305
- Oudekerk, T., Faas, R. Onderzoek naar affiniteit met beeldend werken in relatie tot het beeldend proces; 2008; FMRCT BE08/346
- Swart, F., Vries, C. de. Kunst en therapie: Een onderzoek onder kunstenaars. 2003; FMRCT BE 03/305

Art as therapy: Kramer, E.

Introductie

Edith Kramer is one of the pioneers in the field of art therapy, known and respected throughout the world. This collection of papers reflects her lifetime of work in this field, showing how her thoughts and practice have developed over the years. She considers a wide spectrum of issues, covering art, art therapy, society, ethology and clinical practice and placing art therapy in its social and historical context. Drawing on her very considerable personal experience as an art therapist, Kramer illustrates **her conviction that art making is central to practice** and cautions against making words primary and art secondary in art therapy. Art as Therapy offers a rare insight into the personal development of one of the world's leading art therapists and the development of art therapy as a profession.

Interessant vond ik haar ideeën over object relations theorie. Bij korte afwezigheden/vakanties zou een therapeut kunnen denken aan objecten (te maken) die een cliënt kunnen troosten in de tussentijd (net zoals een kind met een deken/knuffel). Dit niet om cliënt afhankelijk te maken maar vertrouwen te geven dat therapeut niet weg is gelopen en dat zal meer vertrouwen geven in de wereld en zichzelf en zo heeft cliënt de therapeut minder nodig.

Citaten

Chapter 5: The unity of process and product

P 36

"I want to address myself to one such oversimplification and its consequences: the dictum 'Art teaching is concerned with products, but in art therapy we are interested in process'. This implies a dichotomy of product and process. But in art, product and process are one. *Whenever we judge that a product which serves no practical use but which constitutes an equivalent for experience has the quality of art, we imply that it has evocative power and inner consistency; the work lacks nothing and contains nothing superfluous. Either taking away or adding would diminish its quality.*

Work of such profound inner unity cannot be planned, plotted or faked. It can come about only through complex processes which engage the creator's manual, intellectual, imaginative and emotional faculties in a supreme effort of integration. Surely all persons engaged in art in any capacity, be it as artists, art teachers or art therapists, hope for this miracle, which we cannot force but for which we can prepare the way and set the stage.

What then are the reasons for stressing processes and denying interest in products? In part we may be reacting against the rampant malpractice of plotting for products, using methods that circumvent the creative process and replace it with prescribed procedures which, if followed obediently, will result in pseudo-products that can create the illusion of art. Much of art education and most of art in recreation subsists on such practices."

Kunst = product en proces zijn een. Het is het bewust integreren door de maker van zijn manuele vaardigheden, fantasieën, cognitieve en emotionele vermogen.

P37

"We are in trouble when we are taken in by our own propaganda and end up believing that we really do not care what the patient's work looks like; when devising exercises to counteract rigidity and alleviate anxiety, we end up plotting activities so contrived that it would be impossible to achieve any finished product; when having lost confidence in the art material's

power to stimulate the desire to give form, we invent games and gambits that encroach on the patient's autonomy and smother his initiative as effectively as any stereotyped arts and crafts project; when, in order to induce 'spontaneity', we encourage chaotic manipulation of art materials.

This leads me to another widespread error in thinking, an error which is twofold. First, there is the inclination to confound undisciplined, aimless manipulation of art materials with spontaneity. Actually, spontaneous art expression requires that one imagine and depict what is uppermost in one's mind, and this demands both the suspension of habitual defence and a high degree of moral courage and self-discipline. Untrammelled scribbling and messing are as unlike spontaneous, expressive use of art materials (and unlikely to lead to it) as aimless chatter is unlike free association in psychoanalytic treatment.

Second, there is the erroneous belief that art therapy is concerned almost exclusively with spontaneous art expression – that is, with the use of art media that evokes the raw material of art but inevitably stops short of art as I have defined it. Such spontaneous production is invaluable in gaining access to the patient's inner life and therefore is a legitimate part of art therapy, but it is by no means the whole of it. Art therapy includes, as well, the task of integration. At best, this is a labor of love, but all the same it is arduous, not spontaneous.

This brings us back to the false dichotomy of process and product. When concentration on process results in systematic neglect of or disrespect for its natural culmination – the product – the patient is deprived both of his goal and of the reward for his labours. *The processes that are fostered in such incomplete endeavours must remain primitive and abortive and thus they cannot serve as models of healthy functioning.*"

Dit vind ik een interessante visie: ik heb soms ook gedacht aan 'spontaan' gebruik van krassen of houthakken, enz. om een cliënt te helpen zijn 'denken' uit te schakelen of te ontladen van een belemmerende emotie. Vaak helpt het wel om emotie op te roepen – meestal boosheid maar dit kan net zo goed het resultaat zijn van verwarring en frustratie door de zinloosheid van zijn bezigheid.

Chapter 6: Art Therapy and Sublimation

P 39

"Since Palaeolithic times, humans have created configurations which serve as equivalents for life processes. We call those configurations works of art. The process by which this happens is as mysterious as all basic processes of life.

Art is a method of widening the range of human experiences by creating equivalents for such experiences. It is an area where experiences can be chosen, varied, and repeated at will. All artistic experiences take place in a world of symbols. It is an artificial world, but it has the power to evoke genuine emotions. The feeling of reality which works of art inspire is not necessarily related to their greater or lesser naturalistic verisimilitude, but depends on their power to evoke emotions within the audience. Indeed, creations which attempt too close an imitation of life forms, like waxworks or artificial flowers, cease to be art."

Dit bevestigt mijn idee dat het maken van kunst een parallelproces is aan levensprocessen. In de beeldende therapie kunnen cliënten oefenen met ervaringen en processen vanuit het leven in een veilige omgeving.

"in this respect Works of art resemble dreams and day-dreams. Dreams and fantasies can often be enjoyed with a minimum of guilt, even when they contain asocial and forbidden wishes, because the dreamer or day-dreamer is certain that his fantasy will never become action. But fantasies and dreams are creations by the individual for private use. They are formless, not

meant for communication. Works of art, on the contrary, are formed, and their communication is pleasurable for the artist and the audience."

P41

"The artist is a person who has developed the capacity of resolving conflicts between the demands of his impulses and the demands of his superego, between reality and fantasy, through the creation of works of art. Through them he communicates his inner experiences to his audience in a sublimated culturally and socially productive form. The audience shares the artist's inner experiences on several levels, so that the audience experiences at once something of the primitive asocial impulse which the artist had to master, and the triumph of the successful transformation of the raw material into a work of art."

Naar kunst kijken is ook therapeutisch.

P45

"While his (the artist) craft demands a strong ego capable of great perseverance, concentration and precision, his raw materials are untamed instinctual drives, so that in order to remain creative the artist has to remain sensitive to the unconscious forces within himself and in others, and has to permit his impulses to come close to the surface. This explains why we often find in artists the highest level of sublimation coexisting with instinctual and impulsive behaviour. The balance between sublimation, repression and instinctual gratification varies with individual artists. The artist may be impulse-ridden or ascetic; he may be a slow steady worker or alternate between periods of heightened productivity and blocking. But a certain tolerance towards direct instinctual gratification in some form or other seems inevitable. A person who has established very rigorous, inflexible defences against his impulses, or a person who has resolved his conflicts so well that there remains little pressure from the unconscious, will probably not become an artist."

Sublimation = any process in which a primitive asocial impulse is transformed into a socially productive act, so that the pleasure in the achievement of the social act replaces the pleasure which gratification of the original urge would have afforded.

Dit stukje lijkt te zeggen dat een kunstenaar innerlijke conflicten en/of asociaal impulsen nodig heeft om kunst te maken, het is de creatieve motor.

P48

"Like other artists, art therapists must attain fundamental graphic, painting, and sculptural skills and understanding. But unlike other artists, who may concentrate solely on developing their own style, art therapists must learn to subordinate personal style when working with clients. Thus, art therapists are free to pursue their personal artistic goals and visions when they work in their studios, but must adapt to the style and imagery of their clients or patients when they function as art therapists. They must cultivate an area of artistic competence distinct from their own artistic struggles and predicaments, a conflict-free sphere wherein technical skill, pictorial imagination, ingenuity and capacity to improvise are employed solely for empathic service to others."

Dit kan alleen gebeuren als een therapeut ook een kunstenaar mag zijn naast zijn diensten aan anderen. De artistieke impulsen moeten een uitlaatklep hebben.

Anton Heyboer: Locher. J.L.

Introductie

"In het begin van de jaren zestig leerde ik het werk van Anton Heyboer voor het eerst kennen. Het was in die tijd regelmatig te zien in het prentenkabinet van het Stedelijk Museum te Amsterdam. Iedere keer dat ik de prenten van Heyboer zag, werd ik getroffen door hun indringende aanwezigheid. Er straalde van deze prenten een intense gloed af. Ze waren onmiskenbaar iets bijzonders en fascineerden me. Tegelijkertijd waren ze echter vreemd en moeilijk te plaatsen. Te midden van de vele experimentele beeldvormen in het Amsterdamse museum, stonden Heyboers gekraste en gevlekte vormen op zichzelf. Dat kwam niet doordat krassen en vlekken zo bijzonder waren. Die domineerden bijvoorbeeld ook in vele uitingen van de schilders uit de Cobra groep, zijn leeftijdgenoten. Bij Heyboer waren ze evenwel op een geheel eigen wijze gebruikt. Ze misten de voor Cobra zo kenmerkende kleurige speelse uitbundigheid maar waren daarentegen kaal en streng met daarbij een uitzonderlijk vreemde en ongewoon dwingende werking. Dat dwingende werd versterkt door een merkwaardig telkens terugkeren van dezelfde patronen en motieven: gekruiste lijnen, cijfers en kale gestileerde figuren in slechts een paar branderige kleuren, meestal aangevuld met flarden van teksten. Deze beeldelementen konden onmogelijk opgevat worden als zomaar vrije poëtische vondsten in een geladen persoonlijk handschrift. Hun nadrukkelijk terugkeren suggereerde een taal waarmee bepaalde mededelingen gedaan werden. Het was echter een taal die ik op dat moment niet plaatsen noch ontcijferen kon. Dat gold zelfs voor de teksten. Het merendeel daarvan was in spiegelbeeld afgedrukt en reeds daardoor moeilijk toegankelijk. Wanneer ik sommige met behulp van een spiegeltje probeerde te lezen, gaf ook dat me geen toegang. Teksten als *de onbevredigdheid is het ontlopen van de herkenning* of *het wezen is het vrouwelijke voelen van het mannelijke* waren voor mij vreemde, duistere toevoegingen. Ik voelde dat er een mededeling was, doch de inhoud daarvan bleef ontoegankelijk. Dat irriteerde me en mijn irritatie deed me meer dan eens twijfelen aan de betekenis van deze prenten. Deze twijfel werd gesterkt door de vele wonderlijke verhalen die over de persoon Heyboer de ronde deden; verhalen over een zonderling, een gek, die toen op mij overkwamen als pathetisch en onwerkelijk. Toch lieten Heyboers prenten me niet los."

Citaten

P7

"Zijn creatief bezig zijn was voor Heyboer nauw verbonden met de pijnen die hij leed. De pijnen en het maken van prenten en collages waren de enige punten waar het werken aan een open en tijdloos aanwezig zijn zich samenbalde tot een paradoxale vorm, die acceptabel en zelf noodzakelijk was. Het waren de punten waar zijn leven zinvol tastbaar werd. De pijnen maakte zijn leven tastbaar naar binnen toe. De etsen en collages maakten het tastbaar naar buiten toe."

P9

"mijn pijn is mijn aanwezigheid en mijn werk is mijn aanwezigheid. Mijn directe omgeving hoort bij mijn werk en is dus medewerkend aan mijn aanwezigheid."

Kunst als communicatie en pijn als leraar/inzichtgever.

P 11

"Het gewone mens zijn bestond voor Heyboer niet meer. Er was alleen het proces waarin waanzin omgezet werd in creatieve potentie, door hem aangeduid als 'krankzinnigheid'. Centraal daarin stond enerzijds het 'lijden', anderzijds de 'onschuld'. Het lijden zag hij als

mannelijk, de onschuld daarentegen als vrouwelijk. De onschuld was voor hem de basis, de 'waarde' van zijn wezen. Dit betekende dat het vrouwelijke en dus ook een vrouw in nood, die hij probeerde te helpen door haar bewust te maken van de kern van haar wezen, haar onschuld, aangeduid als 'primaire krankzinnigheid'. Dat bracht een wrijving met elementen uit het normale leven met zich mee. Maar deze wrijving stimuleerde zijn creativiteit. Typerend is, dat toen hij met Maria tot een eenheid was gekomen, het 'zielsconflict' van het meisje Lotti nieuw leven bracht. Het deed hem zinvol geweld aan en zette hem aan tot een levend, creatieve handelen. Kenmerkend is ook, dat dit conflict consequenties had voor zijn grafische systeem. De eigen geaardheid van Lotti's conflict maakte Heyboer in zijn werk kenbaar door het plaatsen van een nieuwe lijn door het punt 9, een lijn die voor hem de grens van het collectieve onderbewuste aangaf."

Heyboer gebruikte een eigen taal in zijn medium en gaf de essenties weer door een serie van lijnen die iedere keer terugkeerde. Wanneer hij bepaalde conflicten oploste met zijn vrouw en zijn creativiteit (pijn) minder werd, bood de komt van een nieuwe vrouw opnieuw conflict en leed die zijn creativiteit weer deed bloeien.

Wat is MIJN eigen taal: datgene dat ik met de maatschappij deel maar heb ik ook een eigen taal?

P22

"Heyboers systeem van kruisende lijnen en getallen functioneerde in zekere zin als een mythe. De term mythe hanteren we dan in de zin die op het ogenblik in de culturele antropologie nogal gebruikelijk is. Een mythe wordt daar niet opgevat als zomaar een fantastisch onwerkelijk verhaal. Het is een vertelling over een reeks gebeurtenissen, die een bepaalde samenleving of groep als van fundamenteel belang voor het hele menselijke bestaan beschouwt. Deze gebeurtenissen bevatten voor hen een structuur, waarmee aan zowel verleden, heden als toekomst een betekenis gegeven kan worden. Of datgene waarover de mythe vertelt vanuit een wetenschappelijk gezichtspunt werkelijk heeft plaatsgevonden, is van geen belang voor de waarde en functie van de mythe. Waar het om gaat is, in hoeverre men er een over de tijden heen gaande structuur in herkent, met behulp waarvan men het momentele, het zich in de tijd voltrekkende kan plaatsen in een samenhangende totaliteit, zodat het als zinvol beleefd kan worden.

Een mythe functioneert meestal voor een hele samenleving of op zijn minst voor een groep. Bij Heyboer hebben we echter te maken met een individuele mythe. Al is het merkwaardig dat we hem in zijn samenleving met verscheidene vrouwen zoets als een micromaatschappij zien opbouwen. Zijn mythe manifesteert zich bovendien niet in taal maar vooral in een beeld. Al is het hier typerend dat het een beeld is dat uit taal ontstond en vaak nog daarmee wordt begeleid. Het is een schematische samenvatting van eerst in taal geformuleerde mededelingen over een paar vitale jeugdervaringen: het tekort schieten van de ouders, het ondergaan van de tijdloze zuiverheid en zinvolle hardheid van de natuur, het opbouwen van een eigen hol, de crisissen te Berlijn en Santpoort. Deze ervaringen had hij herleid tot basisbegrippen en ze een plaats gegeven in het met getallen gemarkeerde beeldsysteem, waarmee hij vervolgens zijn hele bestaan een samenhang, een waarde was gaan geven."

Kan ik dit gebruiken om de rode draad van mijn creatieve proces meer vorm te geven en om mijn presentatie daarmee samen te lijmen?

P24

"De diagnose was schizofrenie met als bijzonderheid een Christuscomplex. Toch was hij niet zomaar één van de vele verpleegden. Omdat hij zijn gestoordheid niet volsagen hulpeloos en passief onderging maar hij trachtte te beheersen en ermee trachtte te werken, verkeerde hij in een uitzonderingspositie."

“Gestoordheid was niet iets dat hem op een zeker ogenblik overvallen had. Zover als zijn herinneringen maar gingen, was het altijd een onontkoombaar gegeven geweest. Wanneer hij daarover sprak, wees Heyboer erop dat hij ook voortkwam uit een opgegroeid was in een gestoorde familie. Dronkenschap en krankzinnigheid kwamen daarin veel voor.”

“De menselijke verhoudingen ervoer hij van het begin af aan als zinloos en het was hem onmogelijk normale menselijke relaties te ontwikkelen, hetzij in zijn familie hetzij daarbuiten. Daarvoor in de plaats wendde hij zich tot de natuur, niet tot de pittoreske natuur maar tot de elementaire hardheid daarvan.”

P28

“In onze huidige cultuur wordt van de kunst telkens weer een nieuw begin en een maximale authenticiteit verlangd. Dat is een vraag naar een uitzonderlijke prestatie die zo uniek moet zijn dat ze een on- of bovenmenselijke glans, een magie krijgt. Op de kunstenaar die zo’n taak krijgt toebedeeld en op zich neemt, is dan ook van toepassing het beeld van de zichzelf vernietigende en zichzelf scheppende god.”

“Een hoogst enkele keer zijn psychose en creativiteit echter in één persoon verenigd. Bij Heyboer is dat het geval. Hij is zowel geestelijk gestoord als kunstenaar. De psychose is bij hem voortdurend aanwezig en veroorzaakt leed. Maar met zijn creativiteit weet hij de beklemming daarvan steeds weer te breken. Dat is een nooit voltooid proces dat zich in alle facetten van zijn leven kenbaar maakt. Om buiten het gekkenhuis te blijven, moet hij iedere dag opnieuw psychotisch leed omzetten in een leefbare creatie, zowel in zijn levensvormen als in zijn beeldend werk. In zijn beste werken komt dat tot uitdrukking in een unieke hevigheid, waarin we – wanneer we daar tenminste gevoelig voor zijn – zowel angst als bevrijding, maar tegelijkertijd ook het openbreken daarvan, wat als bevrijdend werkt. Hierdoor hebben ze niet alleen een esthetische betekenis – hoewel die zeker niet gering is – maar kunnen ze op degene die de psychose bij zichzelf beleeft of als een mogelijkheid herkent, bovendien een therapeutische werking hebben.”

Ateliers van de ziel: Fiselier, S.

Introductie

“De ontwikkelingen in de afgelopen decennia laten zien dat zich een kentering heeft afgetekend in de betekenis die aan de creatieve therapie wordt gegeven. Nog maar enkele decennia geleden was men in de veronderstelling dat aan het beeldende produkt het ziektebeeld van de maker kon worden afgelezen. Tegenwoordig ziet men het beeldend werken als een middel om communicatie tot stand te brengen tussen de patient en de therapeut.”

Citaten

P7 Romantiek 1790-1830

“Bij de aanhangers van de romantische beweging – voornamelijk filosofen, schrijvers, dichters, kunstenaars en intellectuelen – heerste een algemene ontevredenheid met het dagelijks leven, dat volgens hen teveel werd beheerst door de ratio. Er bestond enerzijds een verlangen terug te keren naar de oorspronkelijke samenleving waarin men nog in contact leefde met de natuur. Anderzijds was er een steeds intenser wordende drang om kunstwerken te scheppen vanuit een eigen innerlijke bron, zoals dat in primitieve culturen werd gedaan. In de Romantiek hing men een filosofie aan van ontsnapping, fantasie en opstand tegen de sociale en maatschappelijke conventies. Individualiteit was hierbij het sleutelwoord, want het individu was uniek en onafhankelijk. Men ging er van uit dat de specifieke natuur van ieder mens het

best gerealiseerd kon worden door de persoonlijke expressie van het 'zelf'. Er komt een proces op gang waarbij het geloof in verbeeldingskracht, intuïtie en de uiting van emoties langzaam overwint op de oude waarden in de kunst van weergave van de werkelijkheid. Een sterke idealisering van de kunstenaar was het gevolg. Deze zou de ultieme vrijheid bezitten om het ideaal van zelfexpressie te bereiken door zich niet te conformeren aan de gevestigde cultuur. Hij werd in staat geacht met zijn individuele verbeeldingskracht een nieuwe, subjectieve wereld te scheppen en daarmee de realiteit te veranderen. Deze romantische benadering van het creatieve inzicht van de kunstenaars leidde ertoe dat zij een positie kregen toebedeeld buiten het algemene sociale leven; ze werden gezien als geïsoleerden, rebellen en maatschappelijke outsiders. Kunstenaar zijn was niet langer een vak maar werd beschouwd als een roeping.

De kunstenaars op hun beurt deden hun best om te voldoen aan dit nieuwe imago. Zij werden geheel in beslag genomen door het ontdekken van hun eigen onderbewustzijn, en gingen op zoek naar allerlei soorten van emoties. Men werd zich bewust van een chaotische innerlijke wereld. Waar vroeger de kunstenaar maatschappelijk geëngageerd was en zich onderwierp aan de collectieve waarden van het establishment wordt nu zijn persoonlijkheid het uitgangspunt. De kunst in de Romantiek wordt gepassioneerd, excentriek, expressief en – vaak ook – vreemd. De periode kenmerkt zich door een diep verlangen naar emotionele ervaringen, nieuwe intense gevoelens tegen elke prijs. MacGregor merkt op dat het lijkt alsof de werkelijkheid alleen gevoeld kon worden in extreme situaties, zoals geweld, extase of psychose."

P9

"Sinds de Romantiek hebben vele kunstenaars zich laten inspireren door het werk van psychiatrische patiënten. Bewegingen als het expressionisme en het surrealisme in de jaren '20 en '30 in de jaren '40 hadden expliciete belangstelling voor de uiterlijke verschijningsvorm dan wel de innerlijke waarheid van deze 'primitieve' kunst."

"Heden ten dage is Outsider Art nog altijd de meest authentieke versie van een traditie die in de Romantiek is ontstaan en nog steeds kenmerkend is voor de hedendaagse kunst: het verlangen naar oorspronkelijkheid. Hoewel we niet meer zo naïef zijn om geestesziekte te idealiseren, kunnen we toch met een zekere afgunst blijven kijken naar mensen die zo dicht bij hun diepste zelf kunnen komen en in staat zijn om dat via beeldende expressie naar buiten te brengen. Creativiteit is een menselijke gave die voor ieder van ons bereikbaar en hanteerbaar zou moeten zijn. Degenen die daarin getalenteerd zijn, het publiek weten te raken met hun werk en nog eens dicht bij hun eigen waarheid blijven, leveren een bijdrage aan de hedendaagse beeldende kunst. Bewust of onbewust, gezond of ziek."

Oorspronkelijkheid van beeldende expressie van binnen uit.

P12

Johannes Herbert Plokker (1907) heeft als eerste in Nederland ateliers voor creatieve therapie ingericht: Hulp en Heil.

"De werkwijze in de ateliers van 'Hulp en Heil' werd voor een belangrijk deel bepaald door Plokkers zuster, Grace."

"De begeleiders die onder leiding van Grace Plokker met de patiënten werkten, hadden meestal wel een kunstzinnige achtergrond. Toch was het niet hun bedoeling de patiënten in de kunst te scholen. De ontwikkeling van de eigen vermogens en het eigen plezier van de deelnemers stonden voor Grace Plokker centraal. Zij vermeed het bewust om informatie te krijgen over de persoonlijke achtergronden en het ziekteverloop van de patiënten. Haar invalshoek bestond puur uit het verruimen van hun expressieve mogelijkheden door te helpen bij het toepassen van verschillende technieken. De stimulans die van haar uitging voor hun zelfvertrouwen was enorm."

P14

“Werkelijke Kunst is echter veel meer dan de directe expressie van al of niet bewuste of onbewuste spanningen, strevingen, neigingen, gevoelens enz. Zij vraagt immers van die emoties een bepaalde vormgeving! Directe, niet secundibewerkte affectieve ontladingen zijn nimmer kunst’. Om die reden wil Plokker de uitdrukking ‘schizofrene kunst’ liever niet hanteren. Hij spreekt in zijn proefschrift onder andere van ‘beeldende expressie’, ‘maaksels’ en ‘vormsels’ van schizofrenen.”

Dit omdat de schizofreen niet *vrij* is om te kiezen wat hij maakt maar meer de product van een *dwang* om expressie te geven aan zijn innerlijke staat door creatieve middelen. Picasso heeft gezegd: ‘Je place les choses selon mes amours’ (ik plaats de dingen volgens mijn voorkeuren) en dit suggereert een vrijheid van expressie. Plokker neemt dit uitspraak ook weer weg in een volgende bewering waar hij vindt dat in vele gevallen dat patiënten wel de keuze hebben maar dat ze het niet nemen. Plokker blijkt te veel psychiater te zijn om voorbij de ziektegeschiedenis van een patient te kijken en de beelden te beoordelen als beschouwer van kunst.

“Of een beeldende uiting een groot kunstwerk is, wordt volgens Plokker bepaald door de symbolische waarde ervan, de uitdrukking van een ervaring die op geen enkele andere wijze is weer te geven. ‘De kunstenaar is kunstenaar uit hoofde van zijn bijzonder vermogen intuïtief vormen te herkennen, die symbolisch zijn voor gevoelens’. Schizofrenen echter, schrijft Plokker, ervaren allerlei zaken en voorvallen, die voor de normale mens geen speciale, symbolische betekenis hebben, als sterk symbolisch. Zij verwerken deze zelfbedachte symbolen in hun beeldende uitingen, verwijzend naar begrippen die uitsluitend voor henzelf van betekenis zijn. De toeschouwer staat hier echter buiten en veel van wat de patiënt wilde uitdrukken, gaat voor hem verloren.”

Anton Heyboer had een eigen set symbolen die alleen (in eerst instantie) voor zichzelf betekenis hadden en het werd toch kunst benoemd.

P19

“Schizofrene patiënten schilderen, volgens Plokker, niet primair om iets moois te maken, maar, zegt hij, veeleer houden zij zich – onbewust – aan Picasso’s bekende uitspraak: ‘Een schilderij wordt niet gemaakt om een kamer te versieren. Het is een instrument van strijd tegen bruutheid en duisternis ...’.

P21

“Het autonome kunstwerk bestaat niet. Wat moeten we zonder voorkennis aan met de flessendroger van Duchamp, de installaties van Beuys, de symbolistische tekeningen van Toorop en de abstracte schilderijen van Mondriaan? Waarom dan een uitzondering maken voor werken van psychiatrische patiënten?” Hartmut Kraft: psychiater en beeldend kunstenaar; *Grenzganger* 1986.

P22

“We proberen hier de mensen weer te laten deelnemen aan het leven. Zij zijn vaak in hun functie geblokkeerd en je moet ze weer op gang zien te krijgen. Schilderen kan hierbij een soort startmotor zijn. Veel problemen zitten zover in het onderbewustzijn weggestopt, daar kun je soms pas bijkomen door te praten over die schilderijen. Of het nu wel of geen therapie is, maakt de patiënt dus zelf uit”.

“Mensen kunnen soms langs non-verbale weg veranderingen bij zichzelf teweegbrengen die langs verbale weg niet lukken”.

P25

"Bij gezonde en psychische zieke mensen dient kunst een behoefte aan communicatie die bij een specifieke toestand hoort. Toch wil hij de uit een psychose ontstane producten van zijn patiënten als de toestandsgebonden kunst bij uitstek noemen. Bij de beroepskunstenaars staan de cultuur-, traditie- en geschiedenisgebondenheid het meest op de voorgrond van hun scheppen. Bij de patiënten, voor zover zij Art Brut-kunstenaars zijn, vallen deze uiterlijke gebondenheden weg. Daarom is hun toestandsgebondenheid het duidelijkst."

P26

"Natuurlijk beschikt ook een waanzinnige over vorm. Maar die vorm is, als hij weinig of niets van kunst afweet (naïef is), niet gekozen maar 'gegeven'. Hij lag bij wijze van spreken klaar. Er is geen conflict geweest over de betekenis die de vorm zelf zou kunnen hebben'. Naar mijn mening bestaat er echter absoluut geen volledige vrijheid in het kiezen van vormen, niet bij gezonden en niet bij psychische zieken. Juist het creatieve proces legt ieder mens beperkingen op en laat hem een route volgen waarop allerlei bewust en onbewuste beslissingen worden genomen, op weg naar een nog onbekende bestemming."

Kunst en therapie: o.a. Klaus Boegel

Introductie

Kunstenaars als therapeuten: in het project 'Kunst en therapie' stellen 7 beeldende kunstenaars hun werk tentoon in de Hogeschool Midden Nederland en geven hun visie op kunst & therapie. In deze catalogus zijn foto's van het werk en teksten van de deelnemende kunstenaars opgenomen.

P 63 Klaus Boegel:

Het lichaam als ultieme expressievorm: het lichaam op zich zonder tussenkomst van een ander medium. Combinatie van lichaamswerk en beeldend medium. Door de lichaamsexpressie van gestoorden te onderzoeken en na te doen ontstaat er inleven in hen innerlijke wereld.

"Als creatief therapeut en later als opleider van studenten creatieve therapie kon ik deze twee ervaringsgebieden bij elkaar brengen. Aan de ene kant gebruik ik mijn lichaam als medium in de kunst, aan de andere kant ervaar ik mijn lichaam als mijn vleesgeworden geschiedenis. Een geschiedenis, die door lichaamsgerichte therapie onder ogen gezien kan worden."

De Westerse cultuur heeft natuurlijke driften van de lichaam zodanig 'veilig' gedistantieerd dat men neurotische symptomen ervaart door de verdringing ervan.

P30 Michiel Dhont:

Periode van onconditionering, loskomen: sjamanisme, meditatie en schilderen van daar uitgekomen beelden.

"Iedereen wordt geboren met een creatieve potentie, doch niet iedereen die tekent is daarom een kunstenaar."

"Zonder kunst, sterft het leven'.

P 39 Harmut Zander:"

Beelden van tv stilzetten en kunst van maken.

"Het vakmanschap in een kunstvorm betekent nooit alleen beheersing van de benodigde techniek, maar vooral ontwikkeling van zienswijzen en mogelijke vormgevingen."

"De kunst zelf kan genezen noch behandelen, maar biedt zeker een enorme voorraad aan mogelijkheden voor zelfbesef en zelfbehandeling."

Anselm Kiefer: Heaven and Earth; Auping, M.

Kunstboek en achtergrond over Kiefers werk en vooral zijn expositie Heaven and Earth.

"La Tourette is a powerful, sculptural container – theatrical in the best sense of the term – and an inspired staging area for exploring 20th century materials, forms and symbols and their relationship to the spiritual".

Ik word hierdoor geleid om over mijn eigen werk- of therapieruimte na te denken.

"From the time we are children, we create ourselves by imagining a heaven. We each have a different one. It's like a colour. No-one sees the same blue. Some may see black".

Verschillende belevingswerelden van mensen en vooral dat dit altijd het geval is en normaal. We zijn allemaal anders in onze perceptie van de dingen.

The artist as therapist: Arthur Robbins

Introductie

In this classic text Arthur Robbins explores the role of the art therapist in integrating aesthetics and psychodynamics into the therapeutic process. He argues that psychological phenomena have their aesthetic counterparts and that incorporating these elements facilitates the therapeutic process. The artist in the therapist responds to the patient's use of colour, space, form and energy; the therapist uses his artist's reaction to ascertain the psychodynamics of the piece. Robbins asserts that the variations and complexities of aesthetic form demonstrate the variety of symbolic solutions to developmental cases that are inextricably involved in the quest for self-differentiation. He also emphasises the importance of the therapists' inner experiences in the development of theory.

P15: Preface

"In the deepest sense of the word, psychoanalysis can be a profoundly healing experience in that the process brings together and encourages reorganisation of parts of the self. Here creativity and healing cross. Many artists find that their art becomes a way of maintaining themselves, of healing their inner souls as well as those of humanity."

Doet mij denken aan wat ik weet van sjamanisme: het terugbrengen en samenvoegen van gemiste delen van de ziel die afgesplitst zijn door trauma's in de opvoeding / verleden.

P21 Chapter 1: a theoretical overview

"In therapy, patients and therapists alike are engaged in finding the artists within themselves. The therapeutic process for patients is an ongoing struggle to discover true inner representations and symbols and then give them form in terms of developing richer, more congruent living realities. Therapists tap the artists within in the ongoing process of maintaining the individual holding environments that will provide the space, energy, and impetus for patients to change. Together, patient and therapist create a matrix in which verbal and nonverbal communications come alive as both parties are touched by common experience."

Dit vind ik mooi omdat het suggereert dat de kunstenaar in de therapeut ook nodig is en deel neemt aan de communicatie in de therapie en dat dit er mag zijn, zelfs noodzakelijk is.

P22: interrelationship between aesthetics and the therapeutic process

"When I speak of aesthetics, I am referring to making the inanimate animate, giving form to diffuse energy or ideas, breathing life into sterile communication. Communication is a key word here, for a completed work of any medium becomes art only when it touches us as living truth. That happens when it is an authentic expression of the artist, and most often it involves an integration of polarities. The most common of such dialectics is that of fusion and separateness."

Ik heb vaker gelezen dat kunstenaars de tegenstellingen in het leven gebruiken als voedingsbodem voor hun kunst: ook heeft Kiefter zo een contrast gebruikt met heaven and earth.

*"The evolution of secondary process is developmental in nature. **From birth we struggle to transform our sensations and affects into symbolic form. That secondary process symbolisation becomes the basic glue in developing a self that maintains continuity among past, present and future.** As we develop and grow, we heal our splits, integrate opposites into symbolic form, and work toward individuation. When symbolic form includes multiple levels of communication and transcends its individual parts to communicate a larger meaning, it approaches the level of aesthetic communication."*

De kern van mijn medium presentatie?

P23

*"Some clarification and distinction must be made here between an art expression as a defensive statement of the artist and an aesthetic integration of symbolic form in the ongoing identity process. Certainly we can all cite instances of artists whose work precariously holds them together and whose personal lives are anything but integrated and sane. All too often, in fact, the psychological implications of one's art are unconscious or dissociated from self-expression. **In art therapy, on the other hand, we are constantly working to make aesthetic expression a complement to self-expression in one's relationship with others. In that process, the art therapist works with an individual's character defences and slowly helps him to digest emotionally the full impact of the symbolic communications so that there is a real awareness of what is being said in symbolic form and of how the client can manifest that in his ongoing relationships with others.** That implies a considerable working through, which becomes the province of the art therapist."*

Dit is misschien de kern van het maken van kunst in de therapie?

P36: object relations theory

"The art form then, organizes object relations and mirrors them back to patients."

P106: Form

"There is also a very real correlation between ego functioning and aesthetic form. As we observe more difficulties in patients who have problems in ego functioning, there is an accompanying deterioration in aesthetic form."

P107: Colour

"Color makes a visual statement that describes a patient's state of being."

"If, in fact, patients choose colors that express their current emotional states, we as therapists can suggest other colors to create a dialogue in contrasts and alternatives."

Handboek beeldend therapie: C. Schweizer

P15-16: inleiding

"In beeldende therapie wordt een analogie verondersteld tussen het beeldend werken en ervaringen en gedrag in het dagelijks leven."

"Het behandelaanbod van beeldende therapie is een veelkleurig boekje van verschillende behandelmethoden en visies in diverse settings. De ene beeldend therapeut is meer een kunstenaar en de ander is vooral psychotherapeutisch ingesteld. De een werkt vooral gericht op gedragsverandering in een cognitief georiënteerde instelling en een andere beeldend therapeut werkt ontwikkelingsgericht volgens een psychodynamische visie. De specialisatie vindt bij onze beroepsgroep vooralsnog plaats in de praktijk en leidt tot inzichten en interventies die gerelateerd zijn aan een specifieke problematiek."

"Creatieve therapie: gebruikt als middel de ervaringen in het medium en handelt altijd op basis van karakteristieken, kenmerken en mogelijkheden van het medium zonder artistieke als norm te hanteren."

P43 Ontwikkeling vanuit **drie basistheorieën**:

P 44-58: Creatiefproces theorie

Uit de drie theorieën als eerste ontwikkeld: theoretische kader in 1952-57 opgesteld door Kliphuis. De begrippen 'expressie' en 'vormgeving' krijgen een samenhangende plek. Vier kernbegrippen = de kern: appel, structuur, esthetische illusie en articulatie.

Appel: expressieanalyse door middel van **appellijst** (observatieinstrument waarmee de persoonlijke expressie van gevoelens en behoeften wordt geordend). Methodische verantwoording om materialen in te zetten die de cliënt appelleren tot expressie te komen. Psychodynamische mensvisie: zichtbaar worden van balans in eigen behoeften. Door appel van medium experimenteert cliënt met gevoelens, therapeut helpt uitdagen om nieuwe stappen te zetten. Therapeut kan beter opereren als hij zelf ervaring heeft met appellen en veelzijdig ervaring in de medium en bewustzijn van de eigen behoeftel balans.

Structuur: uitdrukking in eigen authentieke vormgeving en gebaseerd op persoonlijk structureringsproces (wat onderneemt cliënt). Structuur van buitenaf: ruimte, tijd, interventies van therapeut – voorwaarden is balans tussen veiligheid en uitdaging.

Kliphuis onderscheidde vier typen structuur: prelogische (symbolisch en puur persoonlijk) structuren; logische structuren; zakelijke / formele structuren (wetmatige eigenschappen van materialen); normatieve structuren.

De samenhang tussen structuur die 'openlegt' en structuur die 'afsluit' is zeer wezenlijk voor de creatiefproces theorie (creatief proces en afweerproces).

Esthetische illusie: voldoende afstand in de medium om lastige kwesties te beleven:

"Te veel distantie zorgt voor te weinig betrokkenheid bij de handeling. Maar te grote betrokkenheid werkt ook niet zonder meer helend."

"Het creatief proces ligt tussen beide afweerprocessen in. Het gevoel van controle van binnenuit neemt toe en biedt mogelijkheden om meer te kunnen dan voorheen mogelijk leek. Nieuwe verbindingen en vormgeving worden aangegaan."

Articulatie: is een samenvatting van appel, structuur en esthetische illusie.

"Een creatieve proces leidt tot goede resultaten wanneer schoonheidsgevoel en spelplezier aanwezig zijn in de activiteit van de client. Het procesmatige karakter wordt bereikt als er na de vitale, soms onstuimige en chaotische eerste ontmoeting met materiaal sprake is van een actieve doorwerking en vormgeving."

“Een krachtige ‘mooie’ en ‘diep zinvolle’ vorm wordt niet alleen bepaald door zijn oppervlakkige schoonheid of nut, maar juist ook door de spannende, ambigue gelaagdheid die, onder die oppervlakte ervaren, aanwezig is. Een creatief vormgevingsproces is in de diepte werkzaam door de dynamische verhouding tussen de niet of half gearticuleerde en de in het oog springende gearticuleerde elementen (Brom, 1981).”

De theorie is op zichzelf geen methodiek maar een handelingskader, en verheldert waarom het medium werkt zoals het werkt op een individueel subjectief niveau.

P 58-63: Kunstanaloge benadering

Samenhangende kader ontwikkeld door therapeuten die zelf kunstenaars waren om specifiek het beeldend te verwoorden. Hoofdbestanddeel van de beeldende therapie = beeldend werken – beeldende therapie is een vorm van (therapeutische) toegepaste kunst. Kern is: zoeken naar eigen inspiratiekader, eigen stijl en vormgevingsproces: individueel uitdrukken en onderscheiden in vormgeving.

Inspiratiebronnen:

Joseph Beuys (iedere mens is een kunstenaar; kunst moet gezien worden als vrijetijdskunst).

Shaun McNiff (onderzoek naar en omschrijving van de helend werking van kunst)

Carl Jung; Goethe en fenomenologische en hermeneutische benadering. (*Hermeneutiek betekent: de kunst/kunde van het uitleggen van teksten. Als methode richt men zich op het begrip krijgen van het verhaal van de ander: de mens als ‘tekst’ met een eigen taal! Daarbij gaat het om een zeer persoonlijke manier van begrijpen, die verder probeert te gaan dan een verstandelijk snappen van gedrag in termen van oorzaak en gevolg. Gedrag wordt gezien als een vorm van betekenisverlening. Ieder mens geeft op een unieke persoonlijke manier betekenis aan het leven en de wereld om zich heen. Bron: www.methodiek.nl*)

“Vormgeving is datgene waardoor we, als het ons goed gaat, samenhang en zin in ons leven ervaren. Hieruit volgt als basisopvatting: de samenhang en zin die mensen in hun leven ervaren, wordt door hen gecreëerd en moet door hen steeds weer worden vormgegeven. Samenhang en zin zijn dus geen vaststaande gegevenheden; zij moeten steeds opnieuw gemaakt worden. Hieruit volgt dat in deze benadering de klachten of problemen van cliënten als vormgevingsproblemen worden beschouwd. Tevens geldt dat het erom gaat de cliënt beeldende instrumenten aan te reiken om niet alleen huidige, maar ook toekomstige klachten en problemen vaardig en zelfstandig aan te gaan.”

“Kern van de kunstanaloge benadering is de positie van de cliënt als persoon en als ‘kunstenaar’ van zijn eigen werk en van zijn eigen leven. De analogie van zijn vormgeving in het beeldende werken en zijn vormgeving in het dagelijks leven is onderwerp van en leidraad voor de beeldende processen.”

“Kenmerkend voor het postmodernisme als filosofische stroming en met existentialisme verwante kunstopvatting is dat de (modernistische) idee van algemeen geldige kennis en de kunst met grote K afgewezen wordt. Zij maakt plaats voor variabiliteit, veelvormigheid, fragmentatie en verbroekeling. Het beschrijven van een algemene kunstanaloge benadering is dan ook eigenlijk enigszins in tegenspraak met de aard en samenhang van de processen die men wil beschrijven.”

P 63-70 Analoge procesmodel

Op dit moment het meest ontwikkelde theoretische basismodel voor de vaktherapeutische processen (Smeijsters 2008). Kern: analogie tussen het psychische proces en het mediumproces. Parallelproces: psychisch proces wordt zichtbaar in de medium. Gebaseerd op

ontwikkelingstheorieën van Daniel Stern (vitality affects; attunement – (therapeut) afstemmen op vitality affects (van client)) en Antonio Damasio (2003,2004): door Smeijsters ontwikkeld tot een psychologische kader.

Stern: Vitality affects zijn waarneembaar in handelingen en 'bewegingen' in product. Volgen en leiden: veranderingen (in vitality affects) inbrengen en beleven door te volgen. Methodiek 'emerging body language' op basis van concepten van Stern: voor beeldende therapeuten ontwikkeld door Rutten-Saris 1990.

Damasio: ervaring -> balans inbrengen -> protozelf. Protozelf -> kernzelf en autobiografisch zelf.

Smeijsters: samenhang tussen niveaus van zelforganisatie (Stern) en de zelfbewustzijnsniveaus (Damasio) in verband gebracht met de psychische reguleringsprocessen of psychische modaliteiten.

Kernzelf: non-verbaal, niet-denkend; handelend in het hier en nu; intuïtief zonder vooroverleg. Parallelen tussen handelingen in het medium en oude ervaringen of gevoelens opgeslagen door het lichaam.

Niet generalistisch, individueel en bijzonder. Gericht op hier en nu beleving = centraal begrip. Door in het beeldende werk veranderingen in patronen te maken ontstaan veranderingen in de vitality affects in het kernzelf.

P96 Het perspectief van het medium

“‘Verbeelding en afbeelding’, ‘potentie van het materiaal’ en ‘ambachtelijke beheersing’ vormen daarin een spannend samenspel voor de beeldend kunstenaar of ambachtelijk beoefenaar.”

“Spanning is aanwezig doordat er innerlijke en uiterlijke factoren met elkaar gecombineerd worden en tot een soort van synthese gebracht moeten worden. Verbeeldingskracht of fantasie kan vooroplopen en vertraagd worden door weerbarstigheid van materiaal. Verbeelding kan ook in aanvang achterwege blijven en getriggerd worden door de ervaring met materiaal. Een bestaande afbeelding kan gevoelens en gedachten uitlokken. Een zelfgemaakte afbeelding kan spiegelen en daarmee bevestigen of choqueren. Er is een proces, maar er is nadrukkelijk ook een product. Kortom, de visuele en tactiele hantering in het medium kan voertuig zijn voor vormgeving maar ook voor belemmering. Dit geldt zowel voor het ruimtelijk als het tweedimensionale beeldend vormen. Verantwoording en legitimatie van het beeldend medium als therapie maakt het noodzakelijk dit onderwerp ook filosofisch-theoretisch wat verder uit te diepen.”

P99 Pragmatisten en het nut van de kunst

“Vanaf het ontstaan van de beeldende therapie in Nederland is nadrukkelijk gesteld dat het werkzaam bestanddeel van de therapie vooral te vinden is in het (creatief) proces. Dit proces kon plaatsvinden ongeacht het geniale, creatieve of kunstzinnige vermogen van de individuele cliënt. Ook stond het op zichzelf, los van een creatief (mooi en nieuw) product. Dat product was er wel. Maar het streven naar een mooi product kon evengoed een belemmerende als een bevorderende factor zijn. In het proces vond de verandering plaats waar het in de therapie om draait.

Deze praktische opvatting sluit filosofisch gezien aan bij de denkbeelden van de pragmatisten. Zij zetten zich af tegen de idee van een algemeen geldend esthetisch oordeel dat bepaalt wat 'ware kunst' is en wat niet (Cooper 1997). Dat 'modernistische' idee over een algemeen geldend 'esthetisch oordeel' was bedacht door Emanuel Kant. Het is van grote invloed op de cultuur in de decennia rond de eeuwwisseling van de negentiende naar de twintigste eeuw. De groep filosofen die zich bij uitstek bezighield met de ervaring, de pragmatici, kozen een

andere invalshoek voor dit onderwerp. Zij zochten veel meer naar de praktische communicatieve betekenis van kunst."

P99-101 William James

"William James (1890-1910) wordt wel beschouwd als een van de grondleggers van de fundamentele van de moderne psychologie. Hij zag natuurwetenschappen en filosofie beide als de fundamentele van de psychologie. Daarmee wordt het denken per definitie gelaagd. Aan alle verschijnselen zitten dus meer kanten. Emoties, de zelfopvatting, de opvatting van wetenschappelijke en methodische kennis; het heeft allemaal in beide stromen een verankering.

Kunst bevat ook die gelaagdheid."

"Een cliënt geeft soms achteraf een betekenis aan zijn werk die slechts een deel omvat van wat hem tijdens het maken cognitief of emotioneel heeft beziggehouden. De therapeut als toeschouwer kan slechts gedeeltelijk mee-ervaren wat en hoe de cliënt zich uitdrukt en vormgeeft. Maar door zijn eigen ervaring, houding en kennis kan hij meer oppakken dan alleen oppervlakkige signalen."

"Zijn (Ehrenzweig 1975) conclusie is dat schoonheidsgevoel kan ontstaan als de toeschouwer het complexe of gelaagde 'geworstel' van de kunstenaar, het creatieve proces, terugziet als een spannende, goed gelukte en dus mooie vorm. Meestal nemen we als toeschouwer die gelaagdheid 'onbewust' waar, maar door ons bewust te zijn van de psychologendwaling zijn we in staat iets van het procesmatige karakter van het gearticuleerde schoonheidsgevoel terug te zien. Dat is voor een beeldend therapeut heel belangrijk."

"Een client die heel erg met een, in zijn ogen, mooie eindvorm bezig is, kan soms moeilijk iets beleven aan het proces zelf. Dit kan zo sterk zijn dat er helemaal geen proces tot stand komt. Het is dan aan de therapeut om op zoek te gaan naar een beeldende activiteit die meer kansen geeft op beleving en tegelijk net zo voldoet aan de eisende houding van de client dat hij zich laat verleiden om die eisen voor zichzelf wat lager te maken."

P101-102 John Dewey

"Een tweede pragmaticus is John Dewey (1859-1952). Hij heeft een heel andere benadering van de 'praktische' werkelijkheid. Voor hem draait het in kunstervaringen niet om een innerlijk gevoel of betekenis, maar om een sociaal gedeelde ervaring. De kunstervaring heeft zijn werkingskracht in het zoeken naar integratie en harmonie te bewerkstelligen. Kunst bevat namelijk de expressie van gemeenschapsleven. Een gemeenschap drukt haar gezamenlijke waarden uit in kunstvormen. Omgekeerd is de kunst een universele taal die ons uitnodigt om de innerlijke ervaring van een andere cultuur te ondergaan. Wanneer een toeschouwer een cultuur van binnenuit wenst te begrijpen, moet hij zich de taal van het kunstwerk eigen maken. De niet-beredeneerde 'samensmelting' in het kunstwerk levert veel meer op dan een verbale redenering. Het is bepalend voor de algehele attitude (Freeland, 2004). Het gaat voor Dewey niet om de hoge schoonheidswaarde, ook niet van de omgeving, maar om de verdieping van de gewone ervaring van het levende schepsel met zijn omgeving."

"Er was echter ook kritiek op het optimisme van Dewey. Die kritiek gaat over het belang van kennis van de culturele context om een kunstwerk in volle lengte en breedte te begrijpen. Een toeschouwer heeft deze kennis nodig. Niet alleen het kunstwerk, ook de omstandigheden van de kunstenaar zijn van belang om een kunstwerk op waarde te schatten."

Dewey's theorie overtuigt van de zeggingskracht van het kunstwerk: non-verbaal en zonder achtergrondinformatie (van client).

P102 Charles Peirce

"De meeste beeldende therapeuten handelen bij voorkeur pragmatisch en communicatief. Ze zijn niet uit op het mooiste beeldende werk, maar clienten zijn dat in eerste instantie soms juist wel. De manier waarop niet alleen vanuit de psychologie, maar ook vanuit de filosofie naar kunst gekeken wordt, is daarom interessant als onderbouwing voor het professioneel vakmatig handelen in de beeldende therapie."

P104 Twee Nederlandse fenomenologen: Huizinga en Vermeer

"Beeldende kunst in haar gebondenheid aan materie heeft behalve een esthetische betekenis ook het karakter van handwerk. Dit is niet in dezelfde mate 'overtollig en vrij', want het bevat elementen van alledaagse arbeid. Ook door de blijvende werking van het kunstwerk staat het spelkarakter minder op de voorgrond."

"Kijkend naar beeldende therapie is te zeggen dat de vorm van de therapie in veel opzichten overeenkomsten vertoont met deze formele beschrijving van het spel als menselijke handelingsvorm. Maar ook de wijze waarop in het medium wordt gewerkt vertoont die verwantschap. **Niet het nuttige of materieel-ambachtelijke element wordt in beeldende therapie aangegrepen, maar het spelmatige waarin vrijheid en eigenheid ervaren kunnen worden. Een beeldende therapie is in formele zin in hoge mate als spelsituatie te beschrijven.**"

P110 Subjectieve ervaring en objectieve feiten

"Een beeldende therapeut die van de ervaring van de client uitgaat, kijkt waarom deze client hier en nu deze techniek kiest. Dan pas oordeelt hij of deze techniek voor deze client een goede ingang vormt in relatie tot zijn hulpvraag. Dit is dus een subjectgerichte communicatieve methode gericht op betekenis en beleving tegenover een objectgerichte methode gericht op het behalen van onafhankelijke te interpreteren mooie resultaten."

P121 Ambacht en kunst

Driehoek: ambacht/kunst -> reflectie -> Toepassing -> enz.

"In de praktijk blijkt dat het werken met beeldende materialen veel clienten het gevoel geeft 'kunst' te maken. Het werken aan persoonlijke authentiek beeldende werk brengt met zich mee dat er nieuwe vormen gemaakt worden. Dit op zich levert plezier op (Csikszentmihalyi 1996). Op een creatieve manier wordt er iets eigens gemaakt. De bron voor dit creëren zijn de eigen levenservaringen, de behoefte om oude situatie te willen vernieuwen."

P122: 4-fasen van de creatieve proces:

- Voorbereiding: opdoen van het idee, materiaal zoeken enz.
- Incubatie: schetsen, mogelijkheden onderzoeken
- Inzicht: het gevoel dat er iets wezenlijks gevonden is
- Evaluatie: afstand nemen, overzicht krijgen, controleren
- Elaboratie: doorwerking, verdieping

"Sommige producten van cliënten hebben werkelijk kunstzinnige kwaliteit. Ze zijn authentiek, sterk, ze raken en er straalt een zekere mate van schoonheid vanaf. Een belangrijk verschil tussen producten uit de beeldende therapie en kunstproducten is dat ze meestal met verschillende doelen gemaakt worden. Voor de kunstenaar is het maken van kunst vaak een manier van leven. Er wordt een oeuvre ontwikkeld dat zich verdiept en uitbreidt. Het maken van beelden werk in de therapeutische context kan de maker troost en veiligheid bieden."

"Kennis van kunstfilosofie en kunstgeschiedenis kan een waardevolle bijdrage leveren aan het werken van de beeldendtherapeut. Deze kennis draagt bij aan de diepgang bij het kijken naar het beeldend werk en ook bij het beeldentherapeutisch aanbod."

Arts in Arts Therapies: a European perspective. Scoble, S., Ross, M., Lapoujade, C.

"It is easy for art therapists to identify with the power patients give art and then to use it for manipulative purposes. We must realize that this power is imaginary, and that in this idealization of art, a therapist can experience a narcissistic search for fusion with the patient and/or a perverse search for aesthetic distance from the patient."

"In presenting himself/herself to patients as an artist, the therapist creates a sort of aesthetic ideal. Although this might provide the therapist with pleasure and comfort, it puts him/her in the role of master (artistic mentor) rather than therapist".

"The use of art (beautiful sensory expression) may, at first level encourage splitting as idealization, in a process of aestheticization of pain."

"Only when the unbearable inner realities have been worked through and redirected through the art can art therapy provide opportunities for positive sublimation, for release instead of escape."

Bron: Scoble, S., Ross, M., Lapoujade, C. Arts in Arts Therapies: a European perspective. Plymouth Press 2009